

Agderforskning

**FoU rapport
nr. 1/2009**

Levekår i Vest-Agder

Levekårsutfordringer i fylket og landsdelen

Forfattere:

Dag Ellingsen
Morten Jeppesen
Helge Røed
Nina Jentoft

FoU rapport 1/2009

Levekår i Vest-Agder

Levekårsutfordringer i fylket og landsdelen

Forfattere: Dag Ellingsen, Morten Jeppesen, Helge Røed
og Nina Jentoft

Tittel	Levekår i Vest-Agder.
Forfattere	Dag Ellingsen, Morten Jeppesen, Helge Røed og Nina Jentoft
Rapport	Prosjektrapport nr. 1/2009
ISSN-nummer	0803-8198
ISBN-nummer	82-7602-121-9
Trykkeri	Edgar Høgfeldt, 4626 Kristiansand
Pris	150,-

Bestillingsinformasjon

Utgiver	Agderforskning AS Gimlemoen 19 4630 Kristiansand
Telefon	48 01 05 20
Telefaks	38 14 22 01
E-post	post@agderforskning.no
Hjemmeside	http://www.agderforskning.no

Forord

Denne arbeidsrapporten dokumenterer hoveddelen av det arbeidet som er utført innen rammen av prosjektet *Levekår i Vest-Agder*. Prosjektet er finansiert av Sørlandets kompetansecentrum og har løpt i perioden februar 2007 til desember 2008. Prosjektgruppen ved Agderforskning har bestått av Nina Jentoft (prosjektleder), Dag Ellingsen, Ann Christin Nielsen, Morten Jeppesen og Helge Røed.

Siktemålene med denne rapporten er å

- presentere noe av den kunnskapen som finnes om levekår på Agder, samt supplere med kunnskap på nasjonalt nivå
- diskutere hva vi ser som noen sentrale problemstillinger og hypoteser i denne sammenheng. Denne innfallsvinkelen ligger til grunn for prosjektet.

Vi vil gjerne rette en takk til referansegruppen som har bidratt med sine erfaringer, kunnskap og konstruktive innspill i arbeidet med å avgrense og definere innholdet i og innretningen på dette prosjektet. Denne gruppen består av professor Ottar Hellevik, Universitetet i Oslo, seniorrådgiver Kjetil Drangsholt, Vest-Agder fylkeskommune, avdelingsdirektør Per Lund, NAV Vest-Agder og tidligere ordfører Åse-Lill Kimestad, Mandal kommune.

En takk også til professor Pål Repstad og stipendiat Ottar Michaelsen fra Universitetet i Agder og May-Linda Magnussen ved Agderforskning for å ha stilt sin kunnskap og sine erfaringer til disposisjon i et arbeidsseminar 11. juni 2007. Siktemålet med dette seminaret var å diskutere mulige sammenhenger mellom kjønnskultur, religion og levekår på Sørlandet.

Innholdsfortegnelse

FORORD.....	I
INNHALDSFORTEGNELSE.....	I
TABELLOVERSIKT	II
FIGURLISTE	II
SAMMENDRAG	I
1 PROSJEKTETS UTGANGSPUNKT: LEVEKÅRSPROBLEMER I VEST- AGDER. 1	
1.1. Statistisk sentralbyrås levekårsindeks	1
1.2. Hovedproblemet i Vest- Agder; Mange på attføring og uføretrygd. 3	
1.3 Om levekårsbegrepet.....	8
1.4. Om SSBs levekårsindeks	9
1.5 Hvem blir uførepensjonister? En kort oversikt over nyere empiriske studier.	12
2 HYPOTESER OG KUNNSKAPSSTATUS. NOEN AVKLARINGER KNYTTET TIL LEVEKÅR I VEST-AGDER.....	17
2.1 Hypotese 1: Store omstillinger i arbeidslivet.....	17
2.2 Hypotese 2: Storbyproblemer	23
2.3 Hypotese 3: Likestilling	24
2.4 Hypotese 4: Lav mobilitet.....	28
2.5 Hypotese 5: Helsemessige særtrekk.....	32
2.6 Hypotese 6: Høy aksept for trygding.....	36
2.7 Hypotese 7: Florida-effekten	40
2.8 Oppsummering og konklusjon.....	41
2.9 Livet på Sørlandet: Noen alternative perspektiver, tilnærminger og tolkninger	44
2.10 Monitoring av levekår.....	46
2.11 Arbeidet med levekårstiltak	47
LITTERATURLISTE	51

Tabelloversikt

Tabell 1 Indeks for levekårsproblemer, Vest- Agder (1996-2008):.....	2
Tabell 2 Delindekser levekårsproblemer i Vest-Agder 2008,.....	4
Tabell 3 Andel helt ledige med industribakgrunn i prosent av alle helt ledige. Fylker og hele landet. 2006.....	20

Figurliste

Figur 1 Gjennomsnittlig årlig utflytting fra landets fylker i aldersgruppen 20- 29 år i prosent av alle i fylket i samme aldersgruppe. Perioden 2005-2007.	29
Figur 2 Dagligrøykere og av-og-til-røykere (prosent)	33
Figur 3 Levealder menn	34
Figur 4 Levealder kvinner.....	35

Sammendrag

Dette er en studie av levekårsproblemer i Vest-Agder, der utgangspunktet ligger i de problemene som over en lang årrekke har blitt avdekket gjennom SSBs levekårsindeks. Kommunene i Vest-Agder skårer middels eller forholdsvis svakt på mange felter, men den høye andelen på uføretrygd og på attføring er det som særlig gir grunn til bekymring.

Det er viktig å merke seg at denne levekårsindeksen ikke kan svare på spørsmål av typen "hvor i landet er det best å bo?" Flere av indikatorene peker ut relativt beskjedne populasjoner av mennesker med problemer som indikerer økonomisk marginalisering. Man skal imidlertid ikke bagatellisere problemene: I mange av Agderkommunene er andelen uførepensjonerte så høy at vi ikke lenger kan snakke om smågrupper. Videre kan fenomenet fortelle oss mye om den generelle levekårsituasjonen i fylket. Trekker man inn likestillingsperspektivet, blir andelen berørte svært høy.

Vi har gjennomgått en serie med ferskere studier som søker å peke ut de individuelle veiene inn i uførepensjonistenes rekker, samt søker å forklare de betydelige geografiske forskjellene i uføreratene. Agder kommer dårlig ut i landsmålestokk, og særlig er overrepresentasjonen av yngre og kvinnelige pensjonister verdt å merke seg. På landsbasis er det særlig alder, kjønn, inntekt og utdanning som forklarer variansene i pensjonsforbruket. Kort sagt øker utsattheten med alderen (rimeligvis), kvinner er mer utsatt enn menn og de som har lave inntekter og tilsvarende utdanning er også langt mer utsatt enn de høyt utdannede og de med høy inntekt. Det ser imidlertid ut til at alder har svakere forklaringskraft i Agder enn ellers i landet. Videre er det slik at de analytiske modellene for å forklare geografiske variasjoner ikke fullt ut klarer å forklare variasjonene, og den uforklarte variasjonen er størst i Agder. Det er et viktig og vanskelig spørsmål om dette kan indikere at Agderfylkene har en kultur som i større grad legitimerer det å leve på uførepensjon og gjør det lettere å få slik pensjon.

Vi hadde på forhånd satt opp sju hypoteser som kunne forklare levekårsproblemene i Vest-Agder slik de framstår i SSBs levekårsindeks:

1. Er store omstillinger i næringslivet og særlig industrien en forklaring? Nyere kvantitativ forskning peker klart på at slike omstillinger forklarer minst 5 prosent av den årlige nasjonale uførepensjoneringen, og man kunne tenke seg at et industrifylke som Vest-Agder var særlig utsatt. Det er generelt godt dokumentert at omstillinger og nedbemanning øker risikoen for

utstøting, men arbeidsmarkedsstatistikken gir ikke klare holdepunkter for at omstillingene har vært verre i Agder enn andre steder. Det trengs antakelig svært sofistikerte analyser på Agdernivå for å komme til bunns her. Utstøtingsprosessene er blant annet oftest langvarige. Et viktig poeng er imidlertid at dette sannsynligvis har sterkest forklaringskraft i forhold til pensjoneringen av menn over 50 år, svakere overfor kvinner og enda svakere overfor yngre uføre.

2. Kan storbyproblemene knyttet til Kristiansand og omegn ha hatt noe å si?
Denne hypotesen står svakt i forhold til å forklare uttak av uførepensjon. Dette er noe som er særlig utbredt i mer perifere kommuner. Men storbyområdet er mer preget av problemer som rammer yngre mennesker, samtidig som Kristiansands store innvandrerbefolkning bør følges med interesse i et levekårsperspektiv.

3. Svak likestilling

Agderkommunene kommer særlig dårlig ut på SSBs likestillingsindeks, og har gjort det så lenge indeksen har vært i bruk. Det er særlig Agderkvinnenes mer marginale forhold til arbeidsmarkedet (deltid, hjemmeværende) som slår ut i svake inntekter. Disse faktorene disponerer for høyt uttak av uførepensjon. Dette er et felt det bør analyseres videre på, og der man særlig bør se på de kjønnskonservative føringene som finnes i regionen, men også de spennende utviklingstrekkene som har vist seg under de seinere års høykonjunktur og gode arbeidsmarked. Det blir viktig å følge de varslede økonomiske nedgangstidene også i dette perspektivet.

4. Lav mobilitet

Tidligere undersøkelser har avdekket høy grad av stedbundethet og liten vilighet til selv beskjedne mobilitet blant marginalisert ungdom i deler av fylket. Det foreligger ikke flyttedata av god nok kvalitet til å vite om dette er et gjennomgående trekk. Stedbundetheten er imidlertid tett forbundet med ideen om det gode liv på Sørlandet, og kan tolkes som både en glede over de hjemlige kvaliteter og en angst for den store verden utenfor.

5. Helsemessige særtrekk

Vi finner få tydelige holdepunkter for at folk i Vest-Agder har en helsesituasjon som er vesentlig annerledes enn den man finner ellers i landet. Det er imidlertid mulig at man bør analysere om det finnes innslag av lettere psykiske lidelser eller mer diffus psykosomatikk som kan ha forklaringsverdi. Agderforsknings planlagte prosjekt ”Monitoring av regionale levekår” vil kunne gi bedre svar her.

6. Høy aksept for trygding

En studie viser som nevnt at det er særlig mye av uføretrygdingen i Vest-Agder som ikke kan forklares ved hjelp av de vanlige bakgrunnsvariablene. Kan dette være en indikasjon på en høyere aksept for uføretrygding, en slags kulturell faktor? Det er vanskelig å konkludere på dette feltet, men vi peker på at kulturen kan ettersøkes både hos trygdesøkerne og hos "portvaktene" (leger, saksbehandlere i velferdsapparatet og lignende). Det er også interessant å se kulturen som et produkt av tidligere trygdetilståelser; jo flere i et lokalmiljø, familie, vennekrets eller blant tidligere kolleger som har trygd, jo lettere er det å se seg selv i samme situasjon. Alderssammensetningen og utdanningsbakgrunnen blant legene i fylket kan også være en forklaringsfaktor.

7. "Florida-effekten"

Er det mange i alderen 50-65 med uførepensjon som flytter til sol, sommer og Sørland? Det er få statistikkmessige holdepunkter for dette. Det er blant yngre grupper at nesten all mobiliteten inn og ut av fylket skjer.

Oppsummerende peker vi på likestillingsfeltet som interessant for videre forskning, både med henblikk på å forstå uførepensjonsbildet, men også i et bredere levekårsperspektiv. Omstillingsprosesser i næringslivet er også en komplisert materie som kan fortjene en grundigere tilnærming, det samme gjelder "kulturhypotesen". Sosialiseringen av barn og unge er også et felt som fortjener interesse, se vårt delprosjekt "Marginaliserte unge i Vest-Agder" (under publisering). Ikke minst er det viktig å se på samspillseffekter mellom de forskjellige forklaringsvariablene.

1 Prosjektets utgangspunkt: Levekårsproblemer i Vest-Agder

Dette prosjektet og denne rapporten er basert på en viss bekymring for levekårs situasjonen i kommunene i Vest-Agder. Bildet av en problematisk levekårs situasjon er særlig skapt gjennom Statistisk sentralbyrås levekårsindeks for kommunene. Vi presenterer og utdyper dette bildet. Vi diskuterer rekkevidden og holdbarheten av det bildet som indeksen gir. Videre vil vi diskutere levekårsbildet i lys av en serie med hypoteser som kan ha forklaringskraft.

1.1. Statistisk sentralbyrås levekårsindeks

Statistisk sentralbyrå (SSB) publiserer hvert år en levekårsindeks som gir en oversikt over noen sentrale levekårsproblemer i Norge. Formålet med indeksen er å sammenlikne norske kommuner med hensyn til omfanget av noen utvalgte sosiale problemer (Tønseth 1999). Indeksen bygger på syv indikatorer:

- Sosialhjelpstilfeller blant personer over 16 år pr. 100 innbyggere.
- Dødelighet (alders- og kjønnsstandardisert) pr. 100 000 innbyggere.
- Uførepensjonister i alderen 16-49 år; pr 1000 innbyggere 16-49 år.
- Personer på attføring i alderen 16-66 år pr. 1000 innbyggere 16-66 år.
- Voldskriminalitet målt ved antall siktelser (dette er tatt ut av indeksen etter 2005 og indeksen er derfor ikke helt ut sammenliknbar over tid)
- Registrerte arbeidsledige og deltakere på arbeidsmarkedstiltak pr 100 innbyggere 16-66 år.
- Kvinner på overgangsstonad i alderen 20-39 år per 100 kvinner i samme aldersgruppe.

Tanken er at disse indikatorene samlet sett kan gi en indikasjon på levekårsproblemer og levekårsutfordringer på kommunenivå. Indeksene er utarbeidet ved at kommunene (og bydelene) i Norge er rangert i ti like store grupper. Verdien 1 betyr at kommunen (eller bydelen) tilhører den tiendedelen som skårer best på indikatoren, mens verdien 10 betyr at kommunen (eller bydelen) tilhører den tiendedelen som har dårligst skår på denne indikatoren.

Tabell 1 Indeks for levekårsproblemer, Vest- Agder (1996-2008):

Kommune/ krets	2008	2005	2000	1996
Kristiansand	6,8	7,6	7,3	8,1
- Vågsbygd	7,7	7,7	6,9	9,2
- Sentrum	8,3	8,9	9,1	9,5
- Lund	4,5	5,3	4,6	5,3
-Randesund/Tveit	5,0	5,1	5,4	6,3
Mandal	7,3	7,4	8,1	8,1
Farsund	6,7	5,4	8,1	6,4
Flekkefjord	5,2	6,6	6,0	6,1
Vennesla	7,2	7,7	7,9	8,1
Songdalen	8,3	6,7	6,0	5,4
Søgne	6,0	6,3	5,7	5,1
Marnardal	7,0	4,3	7,1	6,0
Åseral	5,8	6,7	5,1	6,0
Audnedal	4,8	4,1	5,1	4,4
Lindesnes	7,2	6,4	7,0	6,7
Lyngdal	7,2	6,1	5,9	7,0
Hægebostad	6,0	5,7	5,3	5,0
Kvinesdal	6,3	5,9	7,1	7,0
Sirdal	3,0	2,6	2,1	3,1
Vest-Agder ¹	6,3	6,0	6,0	
Hele landet ²	5,5	5,5	5,4	

Kilde: SSB's Levekårsindeks

Selv om enkeltkommuner og bydeler i Kristiansand kommer greit ut og ligger i det vi kan kalle et midtre sjikt av norske kommuner med hensyn til omfanget av levekårsproblemer, finner mange av kommunene i vår landsdel sin plass i den delen av statistikken som gjenspeiler betydelige problemer eller utfordringer på levekårsområdet. De fleste kommunene i Vest- Agder ligger klart dårligere an enn gjennomsnittet for landet. I Vest-Agder gjelder dette gjennomgående kommuner som Mandal, Lindesnes, Marnardal og Vennesla,

¹ Samlet kommuneskåre delt på antall kommuner. Fylkestallene er med andre ord uveide gjennomsnitt av alle kommuner i fylket.

² Samlet kommuneskåre delt på antall kommuner. Tallene for hele landet er andre ord uveide gjennomsnitt av alle kommuner.

samt enkelte deler av Kristiansand (Vågsbygd og sentrumsområdet) (se tabell 1). For 2008 skiller også Songdalen og Lyngdal seg ut som kommuner med store levekårsproblemer. I 2008 er det bare to små kommuner som er vesentlig bedre enn landsgjennomsnittet: Sirdal med snaue 1800 innbyggere og Audnedal med 1600. Flekkefjord ligger så vidt bedre an enn gjennomsnittet av kommunene i landet.

De negative resultatene på SSB's levekårsindeks er et bilde som har tegnet seg over lang tid, og som var kjent før indeksen ble "oppfunnet" i 1995. Allerede i 1993 var dette et tydelig og kjent bilde for forskere i regionen, og dette var en av årsakene til den store debatten om "Surt liv på det blide Sørlandet" (Røed 1994). Det gjør at statistisk usikkerhet, som særlig er knyttet til de mindre kommunene, reduseres. Agderfylkenes og -kommunenes relativt dårlige plassering på denne indeksen har holdt seg konstant, og snarere forverret enn forbedret seg over det siste tiåret.

1.2. Hovedproblemet i Vest- Agder; Mange på attføring og uføretrygd

Går vi nærmere inn og ser på de ulike delene av SSBs indeks, finner vi at kommunene i Vest-Agder kommer spesielt dårlig ut når det gjelder omfanget av uføretrygding og antallet personer på attføring, men også på indikatoren voldskriminalitet er det mange kommuner som har skåret høyt (det vil si har betydelige problemer). Dette gjelder for bydeler i Kristiansand og for Mandal og Lyngdal. Denne delen av indeksen er ikke videreført etter 2005, og vil ikke bli ytterligere kommentert.

Hovedårsaken til at Vest- Agder ligger dårlig an på levekårsindeksen er imidlertid at fylket har flere uføretrygdede og flere på attføring enn gjennomsnittet for landet. Også dette er forhold som har vært observert over lang tid. Attføring og uføretrygding henger tett sammen. Normalt sett vil de fleste som er på uføretrygd ha vært gjennom en periode med forsøk på attføring til arbeidslivet. Uføretrygd til yngre (aldersgruppen 16-49 år) vil normalt ikke bli gitt uten at det har vært gjort forsøk med attføring. I levekårsindeksen er det uføretrygding blant yngre (16-49 år) som er tellende indikator (NAV definerer unge uføre som aldersgruppen 16-35 år). Dette er selvfølgelig fordi dette representerer det største velferdsproblemet og kostnadsproblemet for samfunnet per individ over tid. I denne rapporten vil vi i tillegg se på uførepensjonering i de høyere aldersgruppene. Agderfylkene ligger (godt) over

landsgjennomsnittet også på dette feltet. De to forholdene henger sammen; unge uføre er en gruppe som vil prege uføresituasjonen over flere tiår.

Tabell 2 Delindekser levekårsproblemer i Vest-Agder 2008,

Kommune/ krets	Sos. hjelp	Død	Uføre	Attføring	Arb.led.	Overg.st.	Lav utd.
Kristiansand	7	6	7	7	7	7	3
- Vågsbygd	7	7	8	8	7	9	3
- Sentrum	9	9	8	8	9	7	4
- Lund	5	4	4	5	5	4	2
- Randesund og Tveit	4	2	4	6	6	8	2
Mandal	6	4	10	10	6	8	3
Farsund	4	7	7	6	10	6	3
Flekkefjord	5	3	9	7	3	4	5
Vennesla	8	3	10	10	2	10	7
Songdalen	7	9	8	10	7	9	9
Søgne	6	3	7	8	5	7	4
Marnardal	8	8	10	10	4	2	7
Åseral	5	3	9	8	4	6	10
Audnedal	2	3	10	8	5	1	2
Lindesnes	6	5	10	10	4	8	3
Lyngdal	6	7	9	9	8	4	4
Hægebostad	4	10	9	8	2	3	10
Kvinesdal	4	7	10	5	3	9	9
Sirdal	3	6	4	1	2	2	2
Vest-Agder ³	5,4	5,6	8,6	7,8	4,8	5,7	5,4
Hele landet ⁴	5,4	5,6	5,8	5,3	5,2	5,6	6,0

Kilde: SSB's Levekårsindeks og hefte IS-1263

. Både attføring og uføretrygding er et uttrykk for et misforhold mellom arbeidslivets krav og den enkeltes muligheter til å yte en innsats. For både attføring og uføretrygding er det nødvendig med en medisinsk diagnose for at en slik trygdeytelse skal kunne gis. For landet som helhet er snaut to tredje-

³ Samlet kommuneskåre delt på antall kommuner

⁴ Samlet kommuneskåre delt på antall kommuner

deler av uføretilfellene knyttet til muskel/skjelettlidelser og til psykiske lidelser. Vest-Agder har en samlet andel med slike diagnoser som ligger et par prosentpoeng over gjennomsnittet.

Tabell 3. Uførepensjonister i Vest- Agder pr. 1000 innbyggere etter alder(16-49 år og 50-66 år). Per 31.12 de respektive år

	<i>Alder16-49</i>			<i>Alder 50-66</i>		
	Uføre 2007	Sammenliknet med (indeks) 2006	Kvinneandel	Uføre 2007	Sammenliknet med 2006	Kvinneandel
Hele landet	33,0	94	54	225	98	59
Vest-Agder	47,1	92	55	265	97	58
Lindesnes	81,2	94	43	329	97	52
Marnardal	80,6	99	48	304	97	45
Kvinesdal	70,9	96	52	311	98	55
Mandal	60,6	91	59	325	98	55
Vennesla	57,0	91	58	338	99	57
Audnedal	55,2	87	47	260	97	53
Hægebostad	53,0	91	54	348	100	48
Flekkefjord	52,0	90	51	254	102	56
Åseral	51,5	90	53	248	90	58
Lyngdal	51,7	92	51	302	98	60
Songdalen	45,5	91	59	323	101	55
Farsund	41,7	92	58	223	99	60
Søgne	40,2	91	57	253	95	62
Kristiansand	39,8	92	56	235	96	60
Sirdal	32,2	95	48	202	98	44
Bydeler i Kristiansand						
Sentrum	46,3	90	57	273	94	60
Vågsbygd	45,0	93	56	253	99	60
Lund	32,2	93	52	203	94	58
Randesund/Tveit	31,5	95	60	196	94	64

Kilde: Sammenlikningstall for kommunene 2008, tabell 5.2.a

Denne tabellen er delt opp i aldersgrupper. Det har sammenheng med at andelen uføretrygdede av helsemessige grunner er høyere i de eldre aldersgrupper enn i de yngre aldersgrupper. Andelen uføretrygdede blant de yngre er imidlertid interessant fordi den forteller mye om tilgangen på uføretrygdede og de forpliktelser samfunnet vil stå overfor på lang sikt. Sannsynligheten for at unge uføret vil komme til å stå utenfor arbeidsmarkedet på varig basis er stor. Å bli karakterisert som ufør i ung alder, og på den måten havne utenfor det ordinære arbeidsliv, kan også gi et stort velferdstap for den enkelte.

For både den yngste aldersgruppen (16-49 år) og den eldste aldersgruppen ligger Vest- Agder tildels betydelig over landsgjennomsnittet både i fylket som helhet og i praktisk talt alle kommuner og bydelene. Det er bare Sirdal kommune og bydelene Lund og Randesund/Tveit i Kristiansand som ligger (litt) under landsgjennomsnittet for antall uførepensjonister pr 1000 innbyggere. I tabellen over kommer det tydelig fram at 58 prosent av de eldste uførepensjonistene er kvinner, og 55 prosent av de yngste. Dette funnet er viktig når vi skal diskutere flere av hypotesene seinere.

Agder topper uførestatistikken

Begge Agderfylkene har en relativt høy andel uførepensjonister. I juni 2008 var 11 prosent av landets innbyggere i alderen 16-66 år uførepensjonister. Andelen var høyest blant kvinner med 13,0 prosent, mens 9,1 prosent av mennene var i samme posisjon. I Vest-Agder var det 13,1 prosent uførepensjonister i alt, 15,4 blant kvinner og 10,8 blant menn. Tilsvarende var det 14,2 prosent uførepensjonister i Aust-Agder totalt, med en prosentandel på 16,4 blant kvinner og 12,1 blant menn.

Denne situasjonen med hensyn til uførepensjon i Agder er ikke ny, og den har interessert forskere på Agder siden 1990-tallet. På bakgrunn av at Aust-Agder gjennom 1990-årene hadde en sterk vekst i tallet på uførepensjonerte, samtidig som fylket hadde en sterkere vekst i sysselsettingen sammenlignet med de øvrige fylkene, beskrev Agderforskning i 2001 Aust-Agder som det paradoksale "uførefylket" (Røed med flere 2001). Paradokset er ikke blitt mindre tydelig etter 2001. Det er interessant å se om dette kan være en indikator på en polarisering av levekår og livskvalitet, men dette faller utenfor dette prosjektets rammer.

Det er også urovekkende at Agderfylkene har relativt flest av de aller yngste som er uførepensjonert, og flest unge som løpende blir uførepensjonert hvert år. Med unge uføret menes her personer under 35 år. Ved utgangen av 2007

toppet Aust-Agder den unge uførebefolkningen med 3,2 prosent, etterfulgt av Østfold med 2,8 prosent og Hedmark og Vest-Agder med 2,6 prosent.⁵ Aust-Agder er også blant fylkene som har høyest andel nye unge uføremottakere i 2007 med 5,5 prosent, bare forbigått av Østfold med 5,9 prosent, og Telemark med 5,6 prosent. Tilgangen i Vest-Agder er mer beskjeden med 4,1 prosent.

Blekesaune (2005) viser til at både hans egen undersøkelse og tidligere undersøkelser gir usikre indikasjoner på hvorfor flere unge personer blir uførepensjonert i dag enn tidligere. I sin kunnskapsoversikt over uførepensjonering av yngre mennesker, konkluderer Skilbrei (2005) med at det er få undersøkelser som fokuserer på unge uførepensjonister, og at det ikke er kvalitative undersøkelser som har tatt for seg problemstillinger om hvorfor unge blir uførepensjonister. Dette er en situasjon som det nå blir rettet på:

Agdermiljøet, representert ved Agderforskning og Universitetet i Agder, skal innen utløpet av 2008 se nærmere på hva som kan forklare overhyppigheten av unge uføre i vår region. En av de sentrale problemstillingene i dette prosjektet er: Hva kan forklare den høye uføreandelen blant unge uføre på Agder. Et bedre svar på dette kan bidra til å utforme mer egnede virkemidler for å snu en uønsket utvikling.

I indeksen for levekårproblemer i 2008 er det seks av 15 kommuner i Vest-Agder som har dårligste skår (10) på indikatoren forbruk av uføretrygd, mens fire kommuner har nest dårligste skår (9). Den dårligste kategorien er relativt vid, men det er viktig å være oppmerksom på at de fleste av Vest-Agder-kommunene har uførerater blant de yngre som er langt over landsgjennomsnittet. I landet som helhet er snaut 3,4 av befolkningen 16-49 år uførepensjonert. Både Lindesnes (8,1 prosent), Marnardal (8,0 prosent) og Kvinesdal (7,1 prosent) mer enn dobler denne raten. I tillegg kommer at både Mandal, Audnedal, Vennesla, Hægebostad, Åseral, Flekkefjord og Lyngdal har en rate som er mer enn halvannen gang høyere enn landsgjennomsnittet.

De høye uføreratene blant de yngre finner vi også igjen i kommunenes generelle uførerater for alle i alderen 16-66 år (tall fra 31.12.2006). Her ligger landsgjennomsnittet på 10,3 prosent. Seks av kommunene i Vest-Agder har uførerater over 15 prosent. Lindesnes (17,9 prosent uføre) og Marnardal (16,8 prosent) har uføreandeler som bare til dels matches av Finnmarks-

⁵ Aldersstandardisert i prosent av befolkningen. Kilde: Marianne Lindbøl, Arbeids- og velferdsdirektoratet, 12.12.06.

kommuner som Gamvik, Berlevåg, Vardø, Måsøy, Loppa, Sør-Varanger, Porsanger og Lebesby. Flere av disse nordligste kommunene har opplevd en markert fraflytting over flere år. Både Mandal, Hægebostad, Kvinesdal og Vennesla har uførerater som bare er litt lavere enn disse mest utsatte Finnmarkskommunene.

Problemer blant unge avdekkes også gjennom statistikken for forbruk av grunn- og hjelpestønad. Dette er en ytelse som mottas ved varig sykdom, og ytelsen brukes bl.a. til hjelpemidler. Det er en klar overrepresentasjon blant barn og unge i Vest-Agder som mottar slike ytelser, og det er særlig høye forekomster i Marnardal, Mandal og Lindesnes (Sosial og helsedirektoratet 2007, tabell 6.4.).

Vest-Agder kjennetegnes også ved at andelen mottakere av attføringspenger er klart over landsgjennomsnittet, det samme gjelder til en viss grad for mottak av rehabiliteringspenger. Andelen på attføring er særlig høy i kommuner som Marnardal, Songdalen, Vennesla, Lindesnes, Mandal og Lyngdal. I alle disse kommunene er det mer enn 4 prosent av befolkningen som mottar slik støtte, mens landsgjennomsnittet er under 3 prosent. Dette kan innevarsle fortsatt høy tilgang til uførepensjonistenes rekker.

1.3 Om levekårsbegrepet

Begrepet 'levetår' har ikke noe entydig innhold. Hva man som forsker legger i begrepet vil blant annet avhenge av hvilke forhold man ønsker belyst, og hva man oppfatter som sentralt eller avgjørende for menneskers liv og velvære. Samtidig kan ulike mennesker ha ulike oppfatninger av hva levetår er. Dette kompliserer arbeidet både med å forske på og å jobbe med levetårtematikk.

Et vanlig utgangspunkt i studier av levetår synes likevel å være at begrepet omhandler forhold som har med enkeltindividers eller grupperes *ressurssituasjon* å gjøre (Allardt 1975). Levetår dreier seg om menneskers tilgang på ressurser – og da særlig økonomiske/materielle ressurser – som det kan bruke til å kontrollere eller bevisst styre sin egen livssituasjon. Allardt bruker fritt oversatt uttrykkene "å ha", "å være" og "å elske". Å ha gjenspeiler materielle og økonomiske ressurser, slik som bolig, inntekt eller bil. Å være går mer på realiseringen av eget potensiale, i form av å ta seg utdanning, skaffe seg en jobbkarriere og fritidsaktiviteter som gir mening og innhold i tilværelsen. Å elske handler om menneskers samkvem med andre mennesker: Ekte-

skap, samboerskap, barn, kontakt med familie, naboer, kolleger osv. Negative indikatorer her er for eksempel samlivsbrudd eller opplevelse av ensomhet.

De indikatorene vi fokuserer på, uførepensjon og attføring, kan sies å berøre alle tre feltene. Å motta uførepensjon vil gjennomgående si å ha en inntekt vesentlig under den som kan oppnås ved full innsats i arbeidslivet, noe som igjen påvirker ens materielle levestandard. De svake inntektene kan påvirke muligheten til å realisere sine interesser og potensial gjennom reiser og andre mer kostbare fritidsaktiviteter. På den annen side vil en uførepensjonist ha svært god tid. Hvis ikke helsa er i veien, kan mange aktiviteter utføres som ikke krever for store økonomiske ressurser (turer i skog og mark, bibliotekbesøk osv). Men det viktigste er kanskje at man ikke har tilgangen til arbeidsmarkedet, et felt der mange opplever å realisere mange av sine interesser og ferdigheter. Å være uførepensjonist, og særlig ung sådan, kan være et minus på samlivsmarkedet. Det skjer en betydelig "diskriminering" av syke på kjærlighetsmarkedet (Blekesaune 2003), i form av høyere risiko for skilsmisse eller for ikke å leve eller bli deltaker i samliv i det hele.

1.4. Om SSBs levekårsindeks

SSBs levekårsindeks baserer seg på en relativt smal forståelse av selve levekårsbegrepet. Indeksen knytter begrepet til et ganske snevert utvalg av sosiale problemer, indeksten fanger heller ikke opp alle aspekter ved levekårsproblematikken. For å utdype: SSB har gjort et utvalg av indikatorer hvor flere har å gjøre med økonomisk marginalisering, Dette innebærer i praksis at det er lagt betydelig vekt på materielle livsbetingelser i SSBs bruk av levekårsbegrepet. Denne levekårsindeksen er laget som et hjelpemiddel for Sosial- og helsedirektoratet. SSBs totale tilnærming til levekårsfeltet er langt større, se f.eks <http://www.ssb.no/emner/00/02/levstat/>. SSBs tilnærming er også pragmatisk: Man tager hva man har. Dette gjør at vi i denne sammenheng går bredere ut enn indeksten favner, blant annet ved å se grundigere på likestillingssituasjonen.

Det må imidlertid påpekes at en økonomisk marginalisert posisjon gjerne samvarierer systematisk med dårligere levekår på andre felter enn de rent materielle. Blant annet henger god inntekt, høy utdanning og god helse nok så systematisk sammen. For personer i de eldre aldersgruppene er god helse den levekårsbiten som vurderes som viktigst for å ha et godt liv (Barstad 1999).

Levekårsindeksen har svakheter eller egenskaper som gjør at den må brukes med forsiktighet. For det første må man spørre seg om indeksen ”treffer godt”. Eller sagt med andre ord. Måler den det den er ment å måle? Én utfordring med bruk av såkalte registerdata er at vi aldri kan være sikre på at dataene fanger opp det reelle omfanget eller utbredelsen av fenomenet man ønsker å måle. I forbindelse med levekårsindeksen kan det for eksempel anføres at selv om denne fanger opp alle offentlige *vedtak* knyttet til sosialhjelp, er det ikke sikkert at tallene gjenspeiler det reelle *behovet* for sosialhjelp. Dette gjør at man i en sammenlikning på tvers av kommuner kan komme til å forveksle *tilsynelatende* forskjeller (eller likheter) i levekår med *reelle* forskjeller (eller likheter). For flere av indikatorene kan det faktisk foreligge store mørketall eller avvik mellom de reelle behov og de tall som kommer til uttrykk i offentlige statistikker eller registre (Tønseth 1999).

Et annet forhold er at indeksen er bygget opp av indikatorer som ikke nødvendigvis er innbyrdes uavhengige. Vi ser blant annet at flere av indikatorene har med marginalisering fra arbeidslivet å gjøre. I lys av blant annet den tidsforsinkelsen som mange registerdata er befengt med, må man spørre seg om det kan være de samme individene som ligger til grunn for tall som kommer til uttrykk på flere indikatorer? En del personer vil også få atferingsytelser eller en uførepensjon som er så vidt beskjedne at den ofte må suppleres med for eksempel sosialhjelp.

Det bør også kommenteres at SSBs indeks måler data på *kommunenivå*, men sier lite om situasjonen for den enkelte innbygger. Og i den grad indeksen faktisk gjenspeiler levekårs situasjonen innenfor avgrensede geografiske områder, er det grunn til å understreke at den omfatter relativt marginale grupper. Vi snakker i noen tilfeller gjerne om små prosentandeler, endog promiller av befolkningen. Men i andre sammenhenger, slik som forbruk av uførepensjon, kan vi i enkelte kommuner måle fenomener som angår langt større andeler av befolkningen.

SSB fremholder selv at i små kommuner kan et lite antall ”problemtilfeller” gi uforholdsmessig store utslag på indeksen. Det kan også være et problem i tolkningen av tallene at levekårsproblemer ”hoper seg opp” i visse geografiske områder som et resultat av flyttestrømmer. Tilflyttingskommuner kjennetegnes jo nettopp av at de oppleves som attraktive steder å bo. Dette kan føre til at folk over tid trekker med seg utfordringer/problemer fra ett område i landet til ett annet. Fraflyttingskommuner – det vil si kommuner med netto utflytting – kan gjerne komme godt ut i SSBs målinger, til tross for at det kan hende at nettopp levekårsutfordringene i fraflyttingskommunene som er

årsaken til flyttingen (Tønseth 1999). De fleste kommuner i Sogn og Fjordane er eksempler på dette.

Dette er imidlertid en noe mindre relevant faktor i Agder. Snarere er det slik at levekårsbildet i Agderfylkene er best i flere av tilflyttingskommunene, mens det er kommunene med stagnasjon eller tilbakegang som i særlig grad kommer dårlig ut. Dette mønsteret er tydelig for den indikatoren vi her er mest interesserte i, dvs uførepensjon. Det er mulig at vi her har en kombinasjon av et flyttemønster der de unge og ”dynamiske” drar, mens de eldre og mindre dynamiske blir igjen. Songdalen kommune er her muligens et unntak. Kommunen har relativt mange uførepensjonister, samtidig som befolkningen gjennomgående har økt de siste årene.

Et annet forhold vi vil peke på her er at en tolkning av SSBs indeks må ses i lys av inndelingen i desiler. Det kan faktisk være relativt liten forskjell i utbredelsen av en bestemt utfordring mellom de midterste desilene, og det er strengt tatt bare de ytterste desilene som er interessante dersom man ønsker å se på omfattende avvik fra hoveddelen av norske kommuner. I vår analyse er det også slike ”ekstremutslag” vi skal konsentrere oss om. I den øverste desilen (score 10) kan det være store variasjoner. Vi går derfor inn på de konkrete utslagene i de aktuelle kommunene for å påvise om utslagene virkelig er ekstreme.

Disse forholdene tilsier at man skal være forsiktig med hvordan man tolker og bruker tall fra indeksen. Samtidig vurderer SSB selv (her representert ved en artikkel av Harald Tønseth som i en årrekke var ansvarlig for indeksen i SSB) at indeksen er relativt godt egnet til sitt formål, og at den tegner et relevant og rimelig representativt bilde av levekårssituasjonen og særlig velferden i norske kommuner. SSB/Tønseth (1999) understreker imidlertid at indeksen ikke kan leses som en indikator på ”hvor det er best å bo”. SSB påpeker også at indeksen samsvarer godt med andre velferdsmaal som ikke er inkludert i indikatorlisten, slik som for eksempel bruk av barnevernstjenester. Videre er det slik at deler av indeksen viser hvor mye av kommunenes utgifter som går til velferd for svakt stilte. Dette gjelder ikke bare flere av de utgiftsområdene som indeksen måler, men det er også slik at folk med sosiale problemer oftere vil oppsøke helsetjenester, etterspørre subsidierte boligtilbud og barnehager etc. De som mottar sosialhjelp og uførepensjon vil også være svake skatteyttere i kommunene. Indeksen måler enkeltpersoner med problemer. Disse personene vil ofte inngå i husholdninger med andre, og slik vil det være flere som berøres av problemene.

Fra SSBs side blir det også antatt at en kommune der mange har sosiale problemer, gjerne kombinert med vold- og rusproblematikk, kan være kommuner der folk generelt i større grad føler utrygghet. De relativt mange marginaliserte kan være et tegn på at flere lever i randsonen i forhold til å ha velferdsproblemer. Vi vil føye til at det ligger en solidaritetsproblematikk her: Hvordan oppleves det å bo i en kommune der relativt mange sliter i et samfunn som ellers preges av betydelig velstand ("vis meg hvordan du behandler dine svakeste")? I tillegg kommer det som kalles sosial arv: Barn av foreldre med sosiale og økonomiske problemer har vesentlig høyere risiko for selv å motta sosiale ytelser som voksne (Se for eksempel Lorentzen og Nielsen 2008). Kriminalitet og straff er også et fenomen som ikke nødvendigvis er en viktig del av mange menneskers dagligliv. Men professor Nils Christie har i flere sammenhenger (se for eksempel Christie 1982) poengtert hvordan et slikt tilsynelatende marginalt fenomen kan si svært mye om samfunnet i stort. Vi tenker her for eksempel på hvordan han analyserer kriminalitetsendringer som et tegn på blant annet urbanisering. På samme vis kan endringer i andelen uførepensjonister si noe om for eksempel forståelsen av kjønnsrollene eller den ubønhørlige dynamikken i arbeidslivet.

Vår analyse vil trekke inn et bredere tilfang av variabler enn dem som SSB bruker i levekårsindeksen. Særlig viktig vil det bli å trekke på data som sier noe om helse, arbeidsmarked og likestilling mellom kjønnene. Slik vil vi utvide levekårsbegrepet utover indikatorsammenlikningen, og det er da også en framgangsmåte som SSB bruker i de fleste av sine levekårsanalyser.

Levekårsindeksen til SSB viser altså at et betydelig antall kommuner i Vest-Agder har høye andeler uførepensjonister. Før vi begynner å diskutere årsakene til dette (hypotesedrøftingen), vil vi utdype statistikkbildet ved hjelp av en gjennomgang av et knippe nokså ferske analyser på feltet. Vi har plukket ut undersøkelser som legger vekt på å tegne et bilde av uførepensjonistenes levekår før de blir pensjonister. Vi legger også vekt på studier som - direkte eller mer indirekte - kan bidra til å forklare de betydelige geografiske variasjonene i forbruket av uførepensjon

1.5 Hvem blir uførepensjonister? En kort oversikt over nyere empiriske studier.

I de siste årene er det gjennomført to større kvantitative, forløpsstudier av årskull med de som blir og ikke blir uførepensjonister i et gitt år. Begge stu-

diene tar utgangspunkt i databasen FD-Trygd (Forløpsdata Trygd), drevet av Statistisk sentralbyrå. Den først publiserte studien (Dahl 2005) tok utgangspunkt i alle som ble uførepensjonert i 2001, og sammenlignet denne gruppen med alle som kunne ha blitt uførepensjonert samme år. Den andre studien (Fevang og Røed 2006) hadde samme metodikk og datakilde, men tok utgangspunkt i de som ble uførepensjonert i 2002.

De to undersøkelsene gir mange av de samme funnene, rimeligvis. Det mest opplagte funnet er at uføretilbøyeligheten øker med økende alder. Det er såpass selvsagt at vi ikke skal gå nærmere inn på det, bare påpeke at sammenlikninger av uføretilbøyeligheter, for eksempel mellom regioner, må ta hensyn til alderssammensetningen i de aktuelle regionene.

De to neste viktige og felles funnene er at kjønn og utdanning er viktige determinanter. Kvinner har vesentlig høyere uføretilbøyelighet enn menn. Lavt utdannede har vesentlig høyere risiko for å bli uførepensjonister enn høyt utdannede. Lav utdanning og lav inntekt er sterkt korrelerte størrelser, slik at lav inntekt også øker risikoen for å bli uførepensjonert. Ser man på disse variablene samlet, får man noen svært klare tendenser:

Dahl (2005, side 25) konstruerer to illustrerende eksempler, en kvinne og en mann. Begge er 60 år gamle ved inngangen til 2001, sivilstanden er den samme og begge var yrkestilknyttet i 1993. Der slutter likhetene. Mannen hadde inntekt over median for alle mulige uførepensjonister i 1993, kvinnen hadde inntekt under. Mannen har videregående skole som høyeste fullførte utdanning, kvinnen har grunnskole som sin høyeste utdanning. Kvinnen har mottatt sosialhjelp i perioden 1993-2001, mannen ikke, hun har hatt et langt sykepengetilfelle i samme periode, han ikke. For øvrig er deres historikk mht sosiale ytelser den samme.

Sannsynligheten for at mannen skal bli uførepensjonert i 2001 er på 0,77 prosent, bare 7-8 menn av 1000 i hans posisjon blir uførepensjonister dette året. Kvinnen i eksempelet har en sannsynlighet på 36,2 prosent for å bli uførepensjonist samme år, det vil si at over 360 av 1000 i hennes posisjon vil begynne å motta slik pensjon dette året.

Fevang og Røed (2006) har i tillegg sett på hvordan nedbemanningsprosesser i virksomheter øker risikoen for at de ansatte blir uførepensjonister, og finner en klar effekt. De anslår konservativt at nedbemanningsprosesser kan forklare rundt 5 prosent av den årlige uførepensjoneringen. Fevang og Røed har også påvist at spesielle innvandrergupper (fra Nord-Afrika og Midt-Østen) har høyere uføretilbørighet enn andre med deres alder, utdanning og

inntekt. Dette er et interessant funn, men vil (foreløpig) ha svært liten betydning i vår region.

Dette er kvantitative undersøkelser vi bør ha med oss i vår levekårstudie. I tillegg finnes det kvalitative studier av kvinner i en utsatt posisjon i forhold til uførepensjonering. Lilleaas (2003) har dybdeintervjuet et stort antall kvinner med muskelsmerter. Muskel- og skjelettlidelser, ofte i kombinasjon med såkalte lettere psykiske lidelser, er svært viktige årsaker til uførepensjonering. Lilleaas finner at mange av kvinnene har et lavt utdanningsnivå, og at de har hatt et nokså marginalt forhold til det lønnede arbeidslivet. Dette må imidlertid ikke lede oss til å tro at dette er en gruppe med få belastninger og oppgaver. Ofte har kvinnene hatt store samlede belastninger. En fysisk krevende deltidsstilling innen omsorgssektoren eller varehandelen har vært kombinert med husholdsarbeid med svært liten deltakelse fra mannen i huset, omsorg for egne barn og etter hvert også omsorg for egne foreldre eller svigerforeldre. Alle de forskjellige arenaene har også gitt logistikkproblemer, i tillegg til at yrkesaktiviteten (omsorg, renhold og lignende) har medført de samme fysiske belastningene som man har utenfor lønnet arbeid. For å forstå hvorfor mange kvinner blir uførepensjonert, må man fokusere på flere arenaer enn det lønnede arbeidslivet.

Funnene til Dahl, Fevang og Røed og Lilleaas peker samlet på noen konsekvenser for vår region:

a) Vi må ta hensyn til alderssammensetningen innen aldersintervallet 16-66 år. Bragstad og Hauge (2007) har analysert utviklingen i antall og andel uførepensjonister fra midten av 1990-tallet og fram til 2005. I denne perioden har andelen uføre økt fra snaut 10 til rundt 12,5 prosent for kvinner og fra rundt 7,5 prosent til snaut 9 prosent for menn. Korrigerer man for aldersutviklingen, vi har kort sagt hatt en betydelig aldring av befolkningen i yrkesaktiv alder, ser man bare en økning på 0,5 prosentpoeng for menn og drøyt ett prosentpoeng for kvinner.

Analyserer man disse endringene geografisk, ser man at så godt som hele økningen i uførepensjonister "spises" opp av aldringen i fylker som Finnmark, Troms og Nordland. Effekten av aldring er også tilstede for begge kjønn i Agder-fylkene, men den er langt mer beskjeden enn i de fleste andre fylker. I Vest-Agder har andelen uføre blant kvinner økt med nesten 4 prosentpoeng fra 1992 til 2005, den fjerde kraftigste økningen blant landets fylker. Aust-Agder har den kraftigste økningen, med 4,5 prosentpoeng. Korrigerer vi for aldringen i befolkningen i samme periode, blir økningen lik for de to fylkene, drøyt 2,5 prosentpoeng. Bare Sogn og Fjordane har hatt en

høyere aldersjustert vekst. Den aldersjusterte veksten for menn er langt svakere, men også her er Agderfylkene i tet med mellom 1 og 1,5 prosentpoeng vekst i de to fylkene, høyest i Aust-Agder.

En advarsel er imidlertid på sin plass. Når for eksempel økningen i andelen uførepensjonister i de nordligste fylkene nærmest forsvinner når vi korrigerer for aldringen, så gir ikke det nødvendigvis noen grunn til å trekke et letelsens sukk. De demografiske prosessene som ligger bak, og som forklarer økningen i andelen uføre, kan være alvorlige nok. De nordligste fylkene har hatt en betydelig netto utflytting av unge, en utflytting som særlig har kommet Oslo-regionen til gode. Denne lite ønskelige utviklingen (sett fra de nordlige landsdelenes ståsted) er det altså som til dels ligger bak. Agderfylkene har ikke en slik negativ utvikling i et slikt format, men hadde fylkene og særlig de mer perifere kommunene tiltrukket seg eller "holdt på" flere av de unge som reiser til for eksempel Oslo, hadde antakelig bildet vært annerledes.

b) Vi må ta hensyn til utdannings- og inntektsnivået. La oss ta utdanningsnivået først. I Vest-Agder som helhet er utdanningsnivået noe under landsgjennomsnittet, målt i andelen som har høyere utdanning. Men fylkes- og regionsgjennomsnittet skjuler store forskjeller. Kristiansand, Søgne og til en viss grad Mandal har andeler med høyt utdannede på eller noe over landsgjennomsnittet. Utdanningsnivået i resten av kommunene er godt under landsgjennomsnittet for begge kjønn, og i kommuner som Åseral og Vennesla er det særlig lavt. Her er andelen høyt utdannede ned mot det halve av landsgjennomsnittet. Det er også i noen av disse kommunene at andelen uføre er høyest.

c) Inntektsnivået i regionen som helhet er oppunder landsgjennomsnittet for menn, mens kvinner ligger godt etter. Også her er det store forskjeller mellom kommunene. I deler av fylket har kvinner inntekter i nærheten av landsgjennomsnittet, det gjelder Sirdal, Kristiansand og til en viss grad Søgne. Men i alle de andre kommunene har kvinner en inntekt vesentlig under landsgjennomsnittet for kvinner. Disse kommunene er gjennomgående kommuner med høye uførefrekvenser. Et problem her er imidlertid at uførefrekvensene er så høye, og pensjonene så beskjedne, at de er med på å trekke gjennomsnittet for inntektene klart ned.

De lave inntektene og det lave utdanningsnivået gir samlet en svak tilknytning til arbeidslivet. Man er "lukket inne" i et arbeidsmarked med lavt inntektsnivå, få valg og gjennomgående yrker med betydelige fysiske belastninger. I en slik sammenheng forekommer uførepensjonen som et akseptat-

belt valg, på en helt annen måte enn den vil være for en akademisk utdannet kvinne i en større by.

Legg så til at vår region er kjent for en større kjønnskonservatisme enn resten av landet. Dette kan konkret gi seg utslag i en kjønnsarbeidsdeling hjemme som er tradisjonell og legger større omsorgsoppgaver på kvinnene enn andre steder. Mer om dette under hypotese nr 3 seinere

d) Nedlegging av bedrifter eller omstrukturering er en forklaring på en ikke ubetydelig andel av uførepensjonering.. Dette er godt beskrevet allerede, og vi følger opp tråden under hypotese nr 1 seinere.

Faktor x

Bragstad og Hauge (2008) har i en nyere undersøkelse gått grundigere inn på regionale og kommunale variasjoner som kan forklare variasjonene i tilgangen på nye uførepensjonister i perioden 1997-2004. Også i denne analysen slår alderssammensetningene i kommunene ut, sammen med variabler knyttet til forskjeller i arbeidsmarkedet og sysselsettingen.

Særlig interessant for vår del er kanskje de forskjellene i uføretilgangen som Bragstad og Huges regresjonsanalyse ikke kan forklare. For alle fylker står det tilbake en faktor x som påvirker uføretilbøyeligheten, men som ikke er identifisert i modellen. Denne "faktor x" er særlig høy i Agderfylkene og særlig for kvinner i begge fylker, men også til en viss grad for menn i Vest-Agder. Slike uidentifiserte faktorer kan være av tre slag: Enten kan de ikke identifiseres som kvantitative variable som kan operasjonaliseres med tilgjengelige data. Eller så er det forskerne som ikke har vært kreative nok i å bruke eksisterende variable. Eller variablene er av en kulturell og organisasjonsmessig karakter som nærmest unndrar seg kvantitativ analyse. Bragstad og Hauge peker på en del interessante forklaringer av det siste slaget. De uidentifiserte forskjellene kan ligge i en høyere kulturell aksept for uføretrygding, særlig i kommuner der mange allerede er på trygd. En slik aksept kan også finnes på høyere nivåer i saksbehandlingsapparatet. De lokale legene kan også være mer liberale i sin diagnostiseringspraksis. På den annen side har fokuset på uføretrygding vært så kraftig at praksis blant legene og i saksapparatet har vært fulgt tett opp.

Bragstad og Hauge (2008) peker på en rekke gradvise effekter som påvirker uførepensjoneringen. Flyttemønsteret er særlig viktig. I mange kommuner med høy andel uførepensjonister vil andelen bli høy mye fordi sammenlikningsgruppa "krymper". De relativt mange som flytter ut av disse kommunene er unge mennesker med en lang yrkeskarriere foran seg For få flytter

inn i kommunene til å oppveie dette tapet, og en del av de få som flytter inn har selv problemer i forhold til arbeidsmarkedet. Dette er en bakenforliggende dynamikk som ligger bak mye av det som Brakstad og Hauge identifiserer som aldersvariabelen, men som altså er mer av en negativ endringsprosess som ofte kalles ”forgubbing”. Dette er en effekt som rammer begge kjønn.

2 Hypoteser og kunnskapsstatus. Noen avklaringer knyttet til *Levekår i Vest-Agder*

Til grunn for prosjektet *Levekår i Vest-Agder* ligger en del hypoteser og tanker om mulige årsakssammenhenger og forklaringer på hvorfor Vest-Agder kommer dårlig ut på levekårsstatistikken til SSB og først og fremst på uførefeltet. I avsnittene nedenfor presenterer vi noen av de hypotesene vi har ansett som mest relevante, og diskuterer forhold som kan tilsi at disse kan ha en forklaringskraft eller ikke. Det understrekes likevel at ingen av disse faktorene *alene* kan forklare levekårs situasjonen i Vest-Agder. Levekårsfeltet er som tidligere skissert et meget sammensatt område, og det er derfor grunn til å tro at også årsakssammenhengene er komplekse og at forklaringene på bestemte levekårsproblemer ligger i et *samspill* mellom flere faktorer.

2.1 Hypotese 1: Store omstillinger i arbeidslivet

Omstillinger i arbeidslivet, og særlig nedbemanningen i industrien kan være en viktig forklaringsfaktor i industrifylket Vest-Agder. De som rammes av nedbemanning og nedleggelse vil ofte ikke uten videre kunne gå inn i andre virksomheter. Industriarbeid er ofte basert på lav formell breddekompetanse og høy uformell spesialisert kompetanse. Dette gjør omstilling til nye muligheter vanskelig, særlig for den mer erfarne arbeidskraften. Det er vel kjent at det i mange slike prosesser har vært lagt aktivt til rette for at arbeidstakere som kvalifiserer for en eller annen form for trygding har vært blant de første

som går ut av arbeidsmarkedet. Dette har ofte skjedd med både bedriftslegenes, fagforeningenes og bedriftsledelsens medvirkning.

Det er - som tidligere omtalt - gjennomført en rekke studier både i Norge og internasjonalt som dokumenterer at omstillinger i arbeidslivet (for eksempel nedleggelse av virksomheter/bedrifter, nedbemanning, interne omlegginger med personellflyttinger og lignende) medfører økt sykefravær blant ansatte som berøres av disse omstillingene. Det er også påvist at slike omstillinger medfører økt sannsynlighet for at de som rammes faller varig utenfor arbeidslivet, og blir avhengige av ulike offentlige ytelser/støtteordninger (se blant annet Røed og Fevang 2006, samt Norman og Ulltveit-Moe 2008 for en oppsummering).

Røed og Fevang (2006) konkluderer blant annet med: *"Våre funn viser at nedbemanning har betydning for sannsynligheten for å motta uføretrygd. Resultatene tyder også på at risikoen for å bli ufør øker ettersom graden av nedbemanning blir høyere. I følge våre estimater hadde de som jobbet i bedrifter som kom til å bli nedlagt i løpet av de neste åtte årene 1,9 prosentpoeng (16,3 prosent) høyere tilbøyelighet til å bli ufør sammenlignet med personer som jobbet i bedrifter som ikke nedbemant. Ut fra dette har vi anslått at omkring 5 prosent av tilstrømmingen til uføretrygd i perioden 1993 til 2003 kan forklares direkte av nedbemanning som fant sted i perioden 1992 til 2000.*

Tilsvarende er det i diverse studier påvist at arbeidsledighet øker risikoen for uførepensjonering (Bragstad med flere 2000). Én årsak til dette kan være at arbeidsledighet medfører reelle endringer i helsetilstanden hos de personene som blir arbeidsledige. Alternativt kan man også tenke seg at arbeidsledighet bare er begynnelsen på det som for mange blir en mer varig utestenging fra arbeidsmarkedet, og at dette øker sannsynligheten for at man på et gitt tidspunkt blir definert som "ikke arbeidsfør". Fra perioder med økonomisk lavkonjunktur og høy arbeidsledighet har man også indikasjoner på at uførepensjon ble betraktet som en måte å skjule arbeidsledighet på.

Et studie av unge utenfor arbeidslivet i Mandal (Mydland og Jentoft 2006) avdekker en "lønnstakerkultur" i en tradisjonell sørlandsk industrikommune preget av lav mobilitet, høy grad av stedbundethet og krav om "lavterskel" jobbtillbud iblandet en holdning om at det er andres "ansvar" å skaffe deg jobb.

Professor i sosialmedisin Steinar Westin ved NTNU har arbeidet mye med sammenhengene mellom omstillinger/nedlegginger og og langtidsarbeidsle-

dighet og uførepensjonering . Han har som bedriftslege for Posten gjort spesielle studier av konsekvensene av omstillingen i denne statsetaten. Han har påvist en sterk økning i både sykefravær og uføretrygding i løpet av omstillingsprosessene. Han mener at de store virkningene ikke viser seg umiddelbart, men i løpet av en periode på opptil tre-fire år (Westin 1990, samt muntlig meddelelse til Røed).

Har så Vest-Agder vært rammet av større omstillinger i industrien enn andre deler av landet, noe som igjen har betydd en høy andel uførepensjonerte? For å belyse hvorvidt Vest-Agder har vært utsatt for større omstillinger i industrien enn andre steder i landet, vil et utgangspunkt være å se på endringer i sysselsetting og næringsstruktur. Vi fant at fra 1990 og frem til i dag har næringsstrukturen i Vest-Agder holdt seg rimelig stabil. Sammensetningen av næringene viser at fylket i hele denne perioden har ligget over landsgjennomsnittet på industrisysselsetting og tilsvarende under på forretningsmessig tjenesteyting. I Vest-Agder utgjorde andelen sysselsatte i industrien 17,0 prosent i 1990, mens den utgjorde 15,2 prosent 2006. Her er tilsvarende tall for landet henholdsvis 13,9 prosent og 11,4 prosent.

Det er Oslo, Østfold og Telemark som har hatt størst nedgang i industrisysselsettingen fra 1990 og frem til i dag. For Vest-Agder har det faktisk vært en svak økning i antall industriarbeidsplasser siden 1990. Går en enda lenger bak i tid finner vi en forsterket reduksjon i industriarbeidsplassene for Oslo og Østfold. For de andre fylkene er det ikke de samme store utslagene.

Sammensetningen av sysselsettingen i industrien har imidlertid endret seg, fra en stor andel ufaglærte og lavt utdannede innen tradisjonell vareproduksjon, til en voksende andel med middels og høy utdanning innen kunnskapsbasert industrisysselsetting. Både innen prosessindustrien, verkstedproduksjon og skipsbygging er innslaget av ufaglærte og ansatte med lavere utdanning redusert til fordel for dem med høyere utdanning. Bak dette ligger store omstillingsprosesser der noen forsvinner ut av arbeidslivet til uføretrygding, arbeidsledighet og sykefravær, mens nye grupper kommer inn i en annen type industri.

På grunn av at brutto tall for industrisysselsetting ikke alene sier noe om de omstillinger/nedlegginger som har skjedd (selv om de gir visse indikasjoner) er det vel så relevant å se på ledighetsutviklingen i de ulike regioner, da den vil kunne beskrive hvorvidt omstillingene har latt seg gjennomføre uten for store kostnader i form av ledighet. Ser en på ledighetsbildet (arbeidsledige i

prosent av arbeidsstyrken) i 1990, var det i første rekke Sør-Trøndelag, Hordaland, Telemark, Østfold og Troms som hadde høyeste nivå. Går vi til 2006 er dette endret seg til Finnmark, Oslo, Nordland, Sør-Trøndelag og Østfold. Vest-Agder er altså ikke blant fylkene med den høyeste ledigheten innen industrien, men andelen industriansatte har ”alltid” vært høyere i Vest-Agder enn landsgjennomsnittet. Det vil derfor være av interesse å se nærmere på andel ledige med industribakgrunn i forhold til den totale ledighet. På denne måten kan vi få et signal om omstillinger/nedlegginger likevel har bidratt mer i negativ retning i Vest-Agder enn andre steder i landet.

Tabell 3 Andel helt ledige med industribakgrunn i prosent av alle helt ledige. Fylker og hele landet. 2006.

Fylke	Andel (prosent)
01 Østfold	14,0
02 Akershus	6,3
03 Oslo	5,3
04 Hedmark	13,0
05 Oppland	11,9
06 Buskerud	10,8
07 Vestfold	11,4
08 Telemark	12,5
09 Aust-Agder	10,6
10 Vest-Agder	13,2
11 Rogaland	13,4
12 Hordaland	9,9
14 Sogn og Fjord.	27,6
15 Møre og Roms.	16,8
16 Sør-Trøndelag	10,1
17 Nord-Trøndelag	11,3
18 Nordland	15,1
19 Troms	12,4
20 Finnmark	18,8
Hele landet	11,1

Kilde: NAV Arbeid

Vi finner at Sogn og Fjordane har den høyeste andelen ledige med bakgrunn fra industrien, noe som i første rekke har sammenheng med en svært lav le-

dighet for øvrig. Utover dette finner vi at Finnmark, Møre og Romsdal, Nordland og Østfold ligger godt over landsgjennomsnittet. Finnmark og Østfold er fylker som tradisjonelt også har ligget høyt på uførestatistikken.

Spørsmålet er om disse tallene indikerer noen samvariasjon med situasjonen på det lokale arbeidsmarked uttrykt gjennom ledighetsnivå og igjen uførepensjonering og industriomstillinger/nedleggelse. Ser en på omfanget av uføre av befolkningen 16-66 år, finner vi at Aust-Agder, Østfold, Telemark, Hedmark, Vest-Agder og Finnmark er godt over landsgjennomsnittet. Sammenlignet med de fylker med høyest ledighetsnivå (les vanskelig arbeidsmarked), er det bare Finnmark og Østfold som samtidig kan sies å ha relativ høy arbeidsledighet i industrien. For Østfold og Finnmark kan det altså være en sammenheng mellom høy industriledighet (omlegginger/nedleggelse), ledighetsnivå totalt og nivå på uføre i disse fylkene. Det samme kan ikke i like sterk grad sies å være tilfelle for Vest-Agder som har en lavere industriledighet, lavere ledighet som sådan og faktisk en liten oppgang i industrisystemsettingen i perioden fra 1990.

Makrotallene for arbeidsledighet i sin alminnelighet behøver ikke å bety at omstillingene har vært små. Innenfor rammen av makrotallene kan mange bedrifter ha bygd ned antall ansatte kraftig, samtidig som nye virksomheter har kommet til. Vi vet at mange av de store industribedriftene i Vest-Agder over tid har hatt store nedbemanninger, i tillegg til de omstillinger som har skjedd i den offentlige sektoren og innenfor finanssektoren. Innenfor industrien gjelder det virksomheter som Xstrata Falconbridge i Kristiansand, Hunsfos fabrikker i Vennesla og Westamarin i Kristiansand. Til sammen er det snakk om flere tusen industriarbeidsplasser som er blitt borte, mens det har oppstått nye industriarbeidsplasser av en annen karakter for eksempel innenfor oljeutstøvsindustrien (National Oilwell Verco, Kværner).

Nedbemanningen i den tradisjonelle industrien har som regel skjedd etter ansiennitetsprinsippet. Det er imidlertid mye som tyder på at det har vært et samarbeid mellom den enkelte arbeidstaker, personalavdelingene, bedriftslege og fagforeningen med sikte på å sikre en mest mulig gunstig avgang for eldre arbeidstakere - uten at reglene av den grunn har vært brutt. Noen har gått av på AFP, andre har blitt sykemeldt for lengre perioder og mange har fått uføretrygd.

Som en foreløpig konklusjon kan vi si at vår gjennomgang av tall fra NAV Arbeid viser at arbeidsmarkedsstatistikken i seg selv ikke har stor forklaringskraft for andelen uførepensjonerte og derigjennom levekårene i Vest-Agder slik de måles ved SSBs levekårsindeks. Dette blir tydelig når man ser

Vest-Agders ledighet relativt til et knippe andre fylker som også preges av levekårsutfordringer. Dersom en går inn i den konkrete situasjonen i de industribedriftene som har hatt de største omstillinger og nedbemanninger kan bildet endres betydelig. For å dokumentere dette nærmere kan det være nødvendig å gå inn i mer kvalitative studier av nedbemanningsprosessene ved en del utvalgte bedrifter, for eksempel gjennom intervjuer med nåværende og tidligere tillitsvalgte, personalmedarbeidere og eventuelt også bedriftsleger. En slik undersøkelse må også gjøres i andre fylker for å få en kontrollgruppe. Dette ligger utenfor rammene for dette forskningsprosjektet

I den grad det foreligger ”uforklarte” geografiske variasjoner i uførepensjonering i Norge, peker studien til Bragstad og Hauge (2007) i første rekke på lokale arbeidsmarkedsforhold som en sentral forklaringsfaktor. Ulike undersøkelser har vist at det foreligger en *statistisk* sammenheng – i hvert fall for menn – mellom arbeidsledighet på fylkesnivå og tilgangen på uføre. På *nasjonalt* nivå kommer denne sammenhengen til uttrykk med en tidsforsinkelse, det vil si at tilgangen på uføre samvarierer med endringer i arbeidsledigheten en tid i forveien. Denne forsinkelsen er også påvist med utgangspunkt i bedrifter som har hatt betydelige omstillinger eller er blitt nedlagt (Huttunen mfl. 2006) Videre er det viktig at omstillingshypotesen sannsynligvis har størst forklaringskraft for menn i 50- og 60-årene. Det kan også være slik at man tåler et maksimalt antall omstillinger før man "gir opp". Huttunen mfl. (2006) påviser at arbeidstakere som har mistet arbeidet i en omstillingsprosess, hyppigere blir utsatt for nok en gang å havne utenfor arbeidslivet. Tidligere omstillinger med uførepensjon som resultat, kan også påvirke "kulturen" på særlig små steder med større industribedrifter, mer om dette i hypotese 6.

Hypotese nr 1, ”omstillingshypotesen”, har sannsynligvis en betydelig forklaringskraft i forhold til uføresituasjonen på Agder, og særlig gjelder dette situasjonen for menn i 50- og 60-årene. Det er også rimelig å anta at disse eldre mennene kan ha påvirkning på en mulig trygdekultur i regionen. Slik kan tidligere omstillinger ha lagt det historisk-kulturelle grunnlaget for høye uførerater blant yngre mennesker i Agder i dag.

2.2 Hypotese 2: Storbyproblemer

I hvilken grad kan levekårsutfordringene i Vest-Agder avledes av Kristiansands rolle som landsdelshovedstad, og det at vi har en storby som potensielt kan skape utfordringer eller problemer av særskilt karakter og/eller i et særlig stort omfang?

Her tenker vi i første rekke på forhold knyttet til kriminalitet, vold og rusproblematikk, men også innvandring er et forhold som gjerne assosieres med de større byene. Innvandrere (som gruppe) blir ofte fremstilt som en utfordring eller belastning for samfunnet de bor i, mer enn som en verdifull ressurs eller som bidragsyttere til fellesskapet.

Storbyproblematikken representerer et helt forskningsfelt i seg selv og kunne dannet grunnlag for en rekke interessante prosjekter. Og ettersom prosjektet *Levekår i Vest-Agder* er tenkt å dekke hele fylket, har vi funnet det lite hensiktsmessig å gå i dybden på disse problemstillingene. Her tar vi derfor bare med noen korte betraktninger om hvordan storbyproblematikken kan influere på faktorer som påvirker levekårsindeksen.

Levekårsindeksen fra SSB (2005) viser blant annet at Kristiansand scorer høyt (det vil si kommer dårlig ut) når man ser på omfanget av vold (målt ved antallet siktelser). Men voldskriminalitet synes ikke lenger å være et utpreget urbant fenomen. Nyere kriminalitetsstatistikk viser nemlig at forskjellene mellom by og land når det gjelder omfanget av vold og trusler er i ferd med å viskes ut (Stene 2004).

Kristiansand er en av Norges største innvandrerkommuner. I Kristiansand finner vi den 7. største gruppen innvandrere i Norge målt i absolutte tall; godt over 8.000 av byens 78.900 innbyggere er innvandrere. Dette innebærer at mer enn hver 10. innbygger i byen hadde innvandrerbakgrunn i 2007. Og ser vi kun på ikke-vestlige innvandrere, har Kristiansand faktisk den høyeste prosentandelen i Norge hvis man ser bort fra Oslo og enkelte av hovedstadens nabokommuner. Hele 8,7 prosent av innbyggerne i byen er såkalte ikke-vestlige innvandrere. Personer med bakgrunn fra Vietnam utgjør den største innvandrergruppen i Kristiansand, etterfulgt av innvandrere fra Chile, Serbia og Montenegro, Danmark, Irak og Bosnia-Hercegovina.⁶ Personer med bakgrunn fra disse landene er imidlertid ikke blant dem med størst ufø-

⁶ Tallene i dette avsnittet er hentet fra Statistisk sentralbyrås publikasjoner "Innvandring og innvandrere 2006" og "Fakta om innvandrerbefolkningen i Kristiansand". Se www.ssb.no.

resannsynlighet. Fevang og Røed (2006) konkluderer med at det er innvandrere fra Nord-Afrika og Midt-Østen med relativt lang botid i Norge som skiller seg ut med en spesielt høy uføresannsynlighet.

Når man diskuterer uføreproblematikken spesielt, er innvandrene mindre aktuelle. Innvandrere har imidlertid et generelt høyere forbruk av sosialhjelp, de er hyppigere arbeidsledige og har generelt lavere utdanning og sysselsetting. Dette gjør innvandrerbefolkningen i særlig Kristiansand til en svært interessant gruppe å studere ved en seinere korsvei.

Fra andre hold vet vi at enkelte innvandregrupper er overrepresentert i deler av politiets kriminalitetsstatistikk. Men vi har ikke grunnlag for å si noe om hvordan dette forholder seg i Kristiansand. Politiet har imidlertid ved noen anledninger vist særlig bekymring for noen grupper av unge menn med ikke-vestlig bakgrunn i forbindelse med flere alvorligere voldsepisoder (Carlsson 2006). Vi kommer ikke til å forfølge dette perspektivet videre i denne omgang.

2.3 Hypotese 3: Likestilling

Vest-Agder (og Aust-Agder) framstår i flere sammenhenger som et område av landet der likestilling mellom kjønnene har kommet særlig kort. Kan dette ha noen betydning for levekårene, og særlig andelen uførepensjonister?

De to Agderfylkene, og mange av kommunene i fylkene, har i mange år skåret svært lavt på Statistisk sentralbyrås likestillingsindeks. Likestillingsindeksen baserer seg på opplysninger om barnehagedekning, kjønnes utdanningsnivå, sysselsettingsnivå, andelen kvinnelige kommunestyrerepresentanter og andelen kvinner i forhold til menn i alderen 20-39 år. Indeksen kom første gang i 1999.

Som ved så mange andre slike målinger, får man også her en ”klumping rundt midten”, det vil si at de fleste kommuner og særlig fylker vil ha en tendens til å score innenfor indeksens utvidete gjennomsnittsfelt. Men indeksen gjør det mulig å identifisere tre regionale klynger av kommuner som avviker tydelig fra gjennomsnittet. To av klyngene skårer klart bedre enn gjennomsnittet: Den ene er en gruppe på rundt 15 kommuner på det sentrale Østlandet, bestående av flere av Oslos omegnskommuner og andre kommuner innen få timers reisetid fra hovedstaden. Den andre gruppen med høy skår

befinner seg i de nordligste fylkene og består av 12-20 kommuner, alt etter om Nord-Trøndelagskommunene telles med. Den tredje gruppen på rundt 15 kommuner skårer systematisk lavt på indeksen, og befinner seg hovedsakelig i Agderfylkene samt i østlige deler av Rogaland og vestlige deler av Telemark.

Agderfylkene og mange av deres kommuner gir det kanskje mest entydige likestillingsbildet på denne indeksen. De har skåret lavt så lenge indeksen har eksistert. Vest-Agder har vært dårligst på alle målingene siden 1999, Aust-Agder og Møre og Romsdal har byttet på å ha plassen som nest og tredje svakest. Det er ingen av Agderkommunene som hevder seg helt i teten. Tidvisе unntak er de små innlandskommunene Bykle og Valle som må sies å være atypiske for regionen, blant annet ved å ha til dels betydelige inntekter som kraftkommuner og derav høy sysselsetting i offentlig sektor.

Hvorfor skårer Agderkommunene så svakt? Det er særlig to felter der Agderkvinnene kommer dårlig ut. Det ene er sysselsetting. Her er imidlertid grensa for å være sysselsatt så lav at denne indikatoren bare delvis fanger opp Agders særtrekk: Kvinner på deltid. Dette særtrekket fanges imidlertid opp med en annen indikator, nemlig kvinners inntekter. I korthet betyr dette at Agders kvinner i vesentlig høyere grad enn andre norske kvinner har et marginalisert forhold til arbeidslivet og et tilsvarende sterkt fokus på hjemmearenaen.

Agders likestillingsposisjon antas å være lokalt forankret. Og dette kan blant annet ha medført at den relativt tradisjonelle fordelingen av lønnet og ulønnet arbeid mellom kjønnene ofte er positivt forankret i en likeverdsdiskurs, like mye som den kommer til uttrykk som en anti-likestillingsposisjon (Magnussen mfl 2005). Både på tross av og på grunn av disse ideologiske og kulturelle kreftene, skjer det imidlertid et interessant likestillingsarbeid i regionen:

Likestilling har kommet i sterkt fokus i landsdelen i løpet av de siste årene, delvis som en reaksjon på det som indeksen viser. Forskere ved Agderforskning var først ute med å analysere og identifisere svært tradisjonelle kjønnsroller gjennom mer kvalitative tilnærminger (Magnussen mfl 2005). Agderforskning har også kartlagt likestillingssatsinger i kommunene og fylkene (Magnussen 2007 a og b). Siden dette har interessen for likestilling gitt flere forsknings- og formidlingsatsinger, hvorav den viktigste er opprettelsen av et likestillingssenter på Universitetet i Agder.

Et interessant trekk er at den kvinnelige sysselsettingen på Agder tidvis har vært noe nærmere landsgjennomsnittet de seinere år. Vil dette vedvare, eller vil svakere konjunkturer vise at kvinnene fremdeles er en slags reservearbeidskraft i regionen?

Statistisk sentralbyrås likestillingsindeks er på mange måter et pragmatisk produkt. Man har tatt utgangspunkt i de registerdata som finnes på kommunalt nivå. Indeksen ble konstruert på et lavt budsjett (Kjeldstad og Kristiansen 2001). Indeksen er også enkel i den forstand at de faktorene som inngår i den har fått samme vekt.

Måler indeksen essensielle likestillingsproblemer på Agder? Det foreløpige inntrykket er et klart ja. Dette skyldes både vår kunnskap om sysselsettingsproblematikken i regionen, samt at den totale skåren for mange av kommunene er så lav at noe må være "feil" på mange felter. Lav kvinnelig yrkesdeltagelse, som i Agder, er også den indikatoren som alene har høyest prediksjonsverdi for lav grad av likestilling generelt (Kjeldstad og Kristiansen 2001).

Tidligere kvalitativ forskning ved Agderforskning har definert forskjellige kvinnekulturer med en konservativ forståelse av morsrollen (Magnussen mfl 2005). Noen ser ut til å ty til ideologiske legitimeringer for å forsvare et valg som egentlig er tatt med utgangspunkt i et arbeidsmarked som gjør det lite attraktivt, enn si mulig, å velge annerledes enn å være hjemmefokusert. Andre ser ut til å velge mer positivt ut fra en forståelse av hva som er "det gode liv" og "likeverd" i stedet for likestilling. De er i en posisjon der de kunne hatt en grei rolle på arbeidsmarkedet, og arbeidsmarkedet ville funnet dem interessante.

Samlet gir dette bildet av en kjønnskultur i Agder der mor ofte har et fleksibelt, noen vil si marginalt, forhold til det lønnede arbeidslivet. Arbeid er noe man har når ikke familien krever ens innsats. Dette gir et forhold til arbeidslivet med lite kontinuitet, noe som igjen gir et arbeid som er mindre interessant, dårlig betalt og ofte fysisk og psykisk krevende. Mulighetene for å omstille seg til annet arbeid blir også mindre. Vi husker Dahls (2005) bilde av hvem som er særlig utsatte for å bli uførepensjonerte, nemlig kvinner med lave inntekter og beskjeden utdanning. Mange Agder-kvinner vil passe inn i denne kategorien.

Man kan diskutere om ikke også menn kan bli utsatte gjennom ensidige kjønnsroller. En kultur som ensidig peker ut far som familiens "breadwin-

ner” plasserer et stort ansvar på hans skuldre. Resultatet kan bli overtidsjobbing, bekymringer for økonomien osv, og kanskje særlig i en generell økonomi som i stadig større grad er basert på familier med to inntekter. Helse-effektene av et slikt tradisjonelt kjønnsrollemønster er temaet i May-Linda Magnussens pågående doktorgradsprosjekt, inspirert blant annet av Lilleaas (2007).

Den høye andelen kvinnelige uførepensjonister kan kanskje også være en del av den tidligere omtalte "faktor x". Kvinner i Agder søker lettere uførepensjon fordi det er mindre belastende å leve utenfor arbeidslivet som kvinne i et fylke der det generelt er større sosial aksept for at kvinner har fokus på familien primært, arbeidslivet sekundært.

Religion

Religiøsitet peker seg ut som en viktig kulturell faktor i Agdersammenheng. Å regne seg som personlig kristen er noe som rundt to av ti av landets innbyggere gjør. I Vest-Agder gjelder det dobbelt så mange, viser en spesialkjøring fra Synovate MMI og undersøkelsen Norsk Monitor. I fylker som Hedmark og Nord-Trøndelag er det bare rundt 16 prosent personlig kristne. Det er bare i Agderfylkene at mer enn hver tiende innbygger går 10 ganger eller mer til gudstjeneste i året. I Hedmark og flere av de nordligste fylkene er det bare 2-3 prosent som viser så stor religiøs interesse. Tidligere kunne man regne Sørlandet og Vestlandet som et slags religiøst fellesområde, slik er det ikke lenger: Sørlandet er alene om å skille seg ut (Ellingsen 2008 b).

Vi har gjort en veldig foreløpig og enkel analyse av sammenhengen mellom religiøsitet (målt i Norsk Monitor) og likestilling (SSBs indeks), og finner at høy grad av religiøsitet på fylkesnivå korrelerer med lav grad av likestilling – og vice versa (Ellingsen 2008 a).

Mye tyder også på at religiøse (i en sørlandsk kontekst hovedsaklig kristne) miljøer kjennetegnes av mer tradisjonelle eller ”konservative” holdninger til blant annet kvinners særskilte rolle og betydning for familien og hjemmet, samt en sterkere/mer utbredt oppfatning om at kvinners deltakelse i yrkeslivet potensielt kan gå på bekostning av familielivet.⁷ Det er på denne bak-

⁷ Tallmaterialet som ligger til grunn for disse avsnittene er hentet fra professor Pål Repstads bidrag til seminaret på HiA 11.6.07 om mulige sammenhenger mellom kjønnskultur, religion og levekår på Sørlandet. De stammer fra Religionsundersøkelsen i 1998 og er publisert i Anne Halvorsens artikkel ”Hvor spesielle er sørlendingene” i Ole G. Winsnes (red.): *Tallenes tale 2004. Perspektiver på statistikk og kirke*. Bruken av materialet slik det fremgår i det herværende arbeidsnotatet står fullt og helt for vår regning.

grunn nærliggende å slutte at religion på Sørlandet kan ha en konserverende effekt på eksisterende kjønnsrollemønstre i landsdelen (som altså innebærer en relativt lav kvinnelig deltakelse i yrkeslivet sammenliknet med resten av landet). Den religiøse konservatismen må sees i sammenheng med andre faktorer som kan ha gitt en konservativ kjønnskultur: Skipsfarten med far som utarbeidende over lang tid, industriarbeiderkulturen der også kjønnsrollene kan være distinkte.

Et pågående doktorgradsarbeid ved Universitetet i Agder viser blant annet at mange religiøse ledere i landsdelen gir uttrykk for det vi kan kalle en ”moderne” holdning/tenkning i forhold til likestilling, men at deres respektive menigheter likevel kjennetegnes av et ”tradisjonalistisk” kjønnsrollemønster når det kommer til posisjoner, roller og funksjoner i det. (Michaelsen under arbeid)

Likestillingshypotesen ser altså ut til å ha en betydelig forklaringskraft, og kanskje særlig i forhold til uttaket av uførepensjon blant middelaldrende og eldre kvinner. Det kan også diskuteres om den høye andelen middelaldrende kvinner på pensjon kan være med på å gi kulturelle føringer for yngre uførepensjonister. Dette kan skje på to vis: Det høye antallet uførepensjonerte kvinner i mange lokalområder kan gi legitimitet til det å søke og være uførepensjonist. Det generelle tradisjonelle kjønnsrollemønsteret vil også bety at det er færre kvinner som er rollemodeller for sine barn i forhold til utdanningsfeltet og arbeidsmarkedet. Tradisjonelle kjønnsrollemønstre hjemme kan også gi barn og unge stereotype oppfatninger av hva menn og kvinner kan gjøre på arbeidsmarkedet (<http://www.frittvalg.no/>). Agderforskning har overfor Sørlandets Kompetansefond skissert et forskningsprosjekt der den lave sysselsettingen blant kvinner i Agder defineres som en ressurs som kan nyttes i et hittil stramt arbeidsmarked.

2.4 Hypotese 4: Lav mobilitet

Er det flere uførepensjonerte, sosialhjelpsmottakere og folk på attføring fordi sørlendinger trives i hjemkommunene og nødvendig vil flytte etter arbeidsplassene eller pendle?

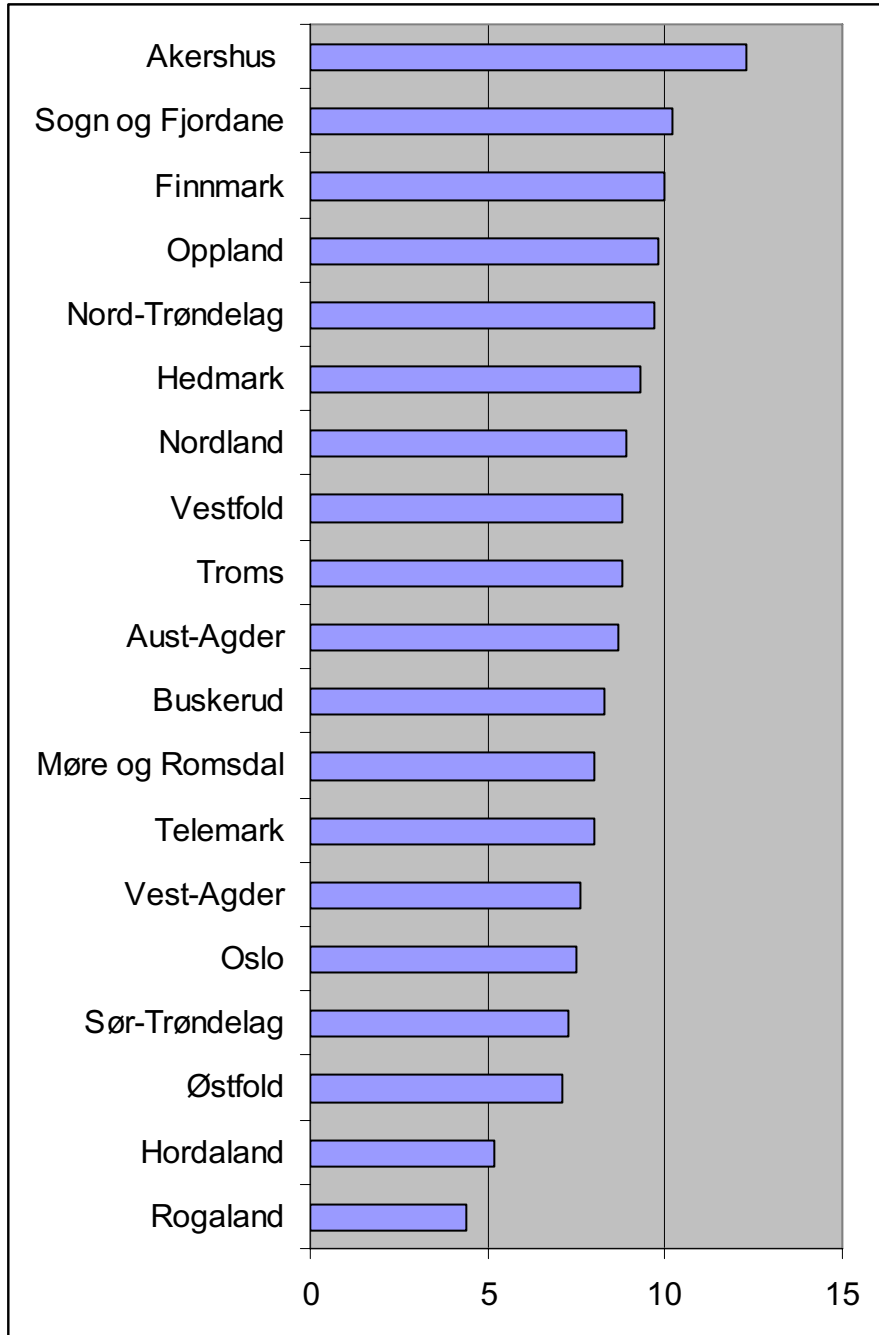
Én hypotese som vi har ønsket å se nærmere på er hvorvidt sørlendinger eller folk fra Vest-Agder er mindre mobile enn nordmenn flest. En slik hypotese kan blant annet begrunnes i forestillingen om ”det gode liv”: Fordi sørlendinger gjennomgående ”har det så bra”, blir terskelen for å bryte opp og flyt-

te på seg – selv når problemer som arbeidsledighet og sykdom melder seg – tilsvarende høy.

En studie av unge uføre i Mandal kommune viste blant annet at mange langtidsledige var svært lite villige til å flytte eller pendle for å få seg jobb (Stalsberg Mydland og Jentoft 2006) Dette til tross for at utsiktene til arbeid i Kristiansand, som ligger kun 40 minutters kjøring fra Mandal, var rimelig gode. De to byene er til og med knyttet sammen med et relativt godt kollektivt transporttilbud. Studier fra andre felt viser generelt at mange unge i utkant-Norge faktisk velger å flytte, og at jobbrelaterte forhold (herunder utdanning) da gjerne er den viktigste årsaken til at folk flytter på seg (Orderud 2001).

Vi mangler en tilfredsstillende framstilling og analyse av hvor mye og hvorfor Agderungdom flytter, og hvordan dette eventuelt skiller seg fra ungdom i andre deler av landet. Ved hjelp av tall fra statistikkbanken til SSB har vi imidlertid sett på utflyttingen fra Vest- og Aust-Agder blant ungdom i alderen 20-29 år i forhold til bildet fra andre fylker.

Figur 1 Gjennomsnittlig årlig utflytting fra landets fylker i aldersgruppen 20-29 år i prosent av alle i fylket i samme aldersgruppe. Perioden 2005-2007.

Kilde: SSB, Statistikkbanken, befolkning

Figuren over gir noen klare funn: Akershusungdom reiser ut av kommuner som ikke har boligtilbud tilpasset dem. Ungdom i fylker med svakt tilbud av høyere utdanning (Sogn og Fjordane, Finnmark og Nord-Trøndelag) reiser ut i vesentlig høyere grad enn ungdom som bor i fylker med gode utdannings-tilbud og godt arbeidsmarked (Rogaland, Hordaland og Oslo). Vest-Agder likner mest på den siste gruppen. På en måte er dette rimelig i og med det store tilbudet av utdanningsplasser og også et godt arbeidsmarked de siste årene. Men det er litt oppsiktsvekkende at ungdom i Vest-Agder skal være like stedfaste som Oslo-ungdom når man tenker på hvor mye bredere utdanningstilbudet og spekteret av ledige jobber er sistnevnte sted. Kanskje vi her ser en liten indikasjon på en annen variant av stedbundetheten i regionen? La denne figuren være en liten indikasjon, dette er et felt som krever langt grundigere studier.

Vi har med hjelp fra Statistisk sentralbyrå gjort et lite dypdykk i statistikken for utdanningsmobilitet. SSB fører løpende statistikk over utdanning blant unge (20-29 år) etter hvor i landet de bodde da de var 16 år gamle. På landsbasis er nesten 29 prosent av jentene og drøyt 20 prosent av guttene i denne aldersgruppen i høyere utdanning per oktober 2007. Blant dem som bodde i Vest-Agder da de var 16 år gamle, var 27 prosent av jentene i høyere utdanning i 20-årene, mot 20 prosent av guttene. Dette er noe under landsgjennomsnittet, noe som antakelig skyldes at jenter fra Vest-Agder i særlig grad tar kortere i stedet for lengre høyere utdanning. Går vi imidlertid til den tradisjonelle industrikommunen Vennesla, som har en andel med høy utdanning i den generelle befolkningen som er ikke så veldig mye over halvparten av landsgjennomsnittet, ser vi at ungdommen i langt mer beskjeden grad er å finne på de høyere lærestedene når de er i 20-årene. Bare 20 prosent av jentene og svært lave 14 prosent av guttene følger et spor med høyere utdanning som mål. Slik kan geografisk mobilitet i stor grad sees som samvarierende med sosial mobilitet.

Har en eventuell lav mobilitet med generelt dårlig arbeidsmoral å gjøre? En komparativ studie av langtidsledig ungdom i Norge og Danmark på 1990-tallet gir lite støtte til en slik hypotese. Studien viser at arbeidsledig norsk ungdom gjennomgående har høy arbeidsinvolvering og verdsetter lønnsarbeid høyt (Hyggen 2005). Dette bidrar i sin tur til å øke sannsynligheten for at de kommer seg tilbake i arbeid. Vi er ikke kjent med forhold som skulle tilsi at ungdom i Vest-Agder skulle ha lavere arbeidsmoral enn folk flest. Vi tillater oss også en viss skepsis til Hyggens funn. Hans arbeidsledige respondenter var rekruttert blant en gruppe langtidsledige mottakere av dagpenger, noe som kan ha gjort det svært lite fristende for respondentene å uttrykke

skepsis til verdien av lønnet arbeid. Det er jo et vilkår for å opprettholde dagpenger at man er reelt interessert i å arbeide.

Man kan også diskutere hva som ligger i en vegring mot å flytte dit jobbene finnes. Betyr det at man godt kunne ha arbeidet, men bare ikke vil gi slipp på fordelene ved å leve mindre stressende i et hyggelig miljø. Eller betyr det at man har en godt begrunnet mistanke om at man ikke vil fungere i et pulserende arbeidsliv på et nytt, mer urbant sted der man ikke kjenner kodene? Er utrygghet overfor omverdenen i en globalisert tid mer interessant som forklaringsvariabel?

2.5 Hypotese 5: Helsemessige særtrekk

Helse og uføretrygd i Vest- Agder

Den høye andelen uføre i vest- Agder kan ha sammenheng med at befolkningen i Vest- Agder har dårligere helse enn befolkningen i resten av landet. Det er svakt grunnlag for å hevde dette.

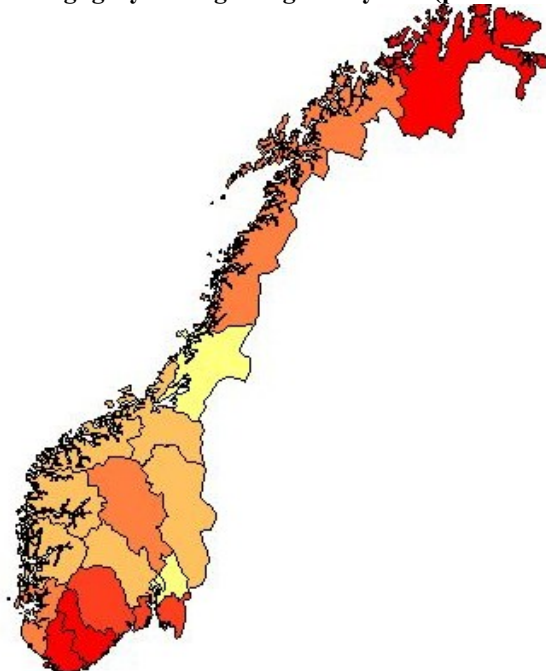
SSBs levekårsundersøkelser om helse inneholder flere spørsmål der respondentene blir bedt om å vurdere egen helse. Her skiller Agders befolkning seg i liten grad ut i forhold til resten av landet. Best ut kommer kvinnene i Agder.

Det er imidlertid en liten overrepresentasjon av menn som rapporterer psykiske problemer eller symptomer på slike. Det er også en liten overrepresentasjon av overvektige menn. Ellers framstår matvanene som alminnelig sunne. Det er også god sosial kontakt blant folk i Agder.

På røyketoppen

Andelen som røyker har tradisjonelt vært høy i Agderfylkene, særlig gjelder dette for menn. Som i resten av landet har stadig flere i Agder stumpet røyken, eller latt være å begynne. Men de to fylkene er fremdeles på denne lite attraktive toppen. Mange røykere er et kjennetegn ved også noen andre industrifylker, og kombinasjonen av dårlig arbeidsmiljø og røyking kan være et problem.

Figur 2 Dagligrøykere og av-og-til-røykere (pro-

sent)

Dagligrøykere og av-og-til-røykere (prosent),
etter region, kjønn, tid og statistikkvariabel
tid: 2003-2007
statistikkvariabel: Andel dagligrøykere (16-74 år)
kjønn: Menn

	21 - 22	(3)
	24 - 25	(6)
	26 - 27	(4)
	29 - 29	(3)
	30 - 30	(3)

Datakilde: Statistisk sentralbyrå
Kartdata : Statens kartverk

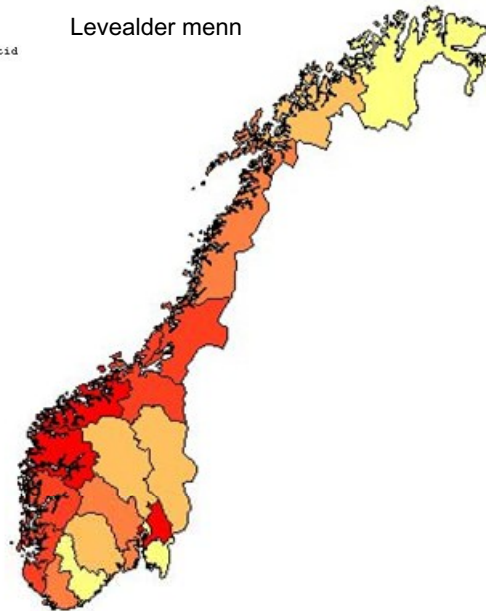
Noe kortere levealder

Figur 3 Levealder menn

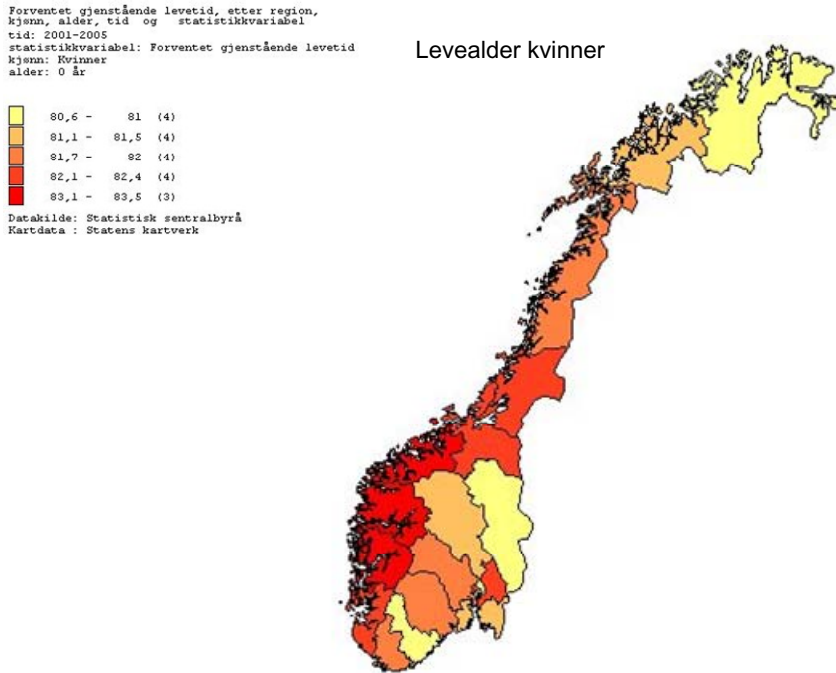
Forventet gjennomsnittlig levetid, etter region,
kjønn, alder, tid og statistikkvariabel
tid: 2001-2005
statistikkvariabel: Forventet gjennomsnittlig levetid
kjønn: Mann
alder: 0 år

74,6 - 76,1	(4)
76,2 - 76,5	(4)
76,6 - 76,9	(4)
77,4 - 77,7	(4)
77,9 - 78,2	(3)

Datakilde: Statistisk sentralbyrå
Kartdata: Statens kartverk

Figur 4 Levealder kvinner

Som man ser av figurene over, lever menn og kvinner i særlig Aust-Agder noe kortere enn landsgjennomsnittet. Forskjellene er imidlertid beskjedne sett i forhold til de levealdersforskjellene man finner når man sammenlikner bydeler i Oslo eller forskjellige yrkesgrupper.

Legemiddelforbruket i Agder har lenge vært omtalt som relativt høyt. Fersk statistikk viser at forbruket på flere felter ligger klart over landsgjennomsnittet. Det gjelder i begge fylker for forbruket av angstdepressive medisiner. Det er et noe mindre overforbruk av sovemidler (mest i Aust-Agder), og i Aust-Agder er det også et forbruk klart over landsgjennomsnittet av antidepressiva. Her er overforbruket langt mindre i Vest-Agder. (www.legemiddelforbruk.no)

Statistikk fra kreftregisteret viser en generell overhyppighet av kreft blant menn i Aust-Agder og blant kvinner i Vest-Agder sammenlignet med andre fylker. Overhyppigheten er særlig knyttet til lungekreft og hudkreft. (http://www.kreftregisteret.no/Global/Publikasjoner%20og%20rapporter/part3_2005.pdf).

Det har tidligere vært rapportert overhyppighet av selvmord i regionen, vi har imidlertid ikke tilfredsstillende og nyere statistikk på dette feltet.

Mange i Agder er altså uførepensjonert. En meget vanlig diagnose i så måte er lettere former for psykiske lidelser. Vi har ingen gode indikatorer på dette feltet nå, men håper å kunne gi et bedre bilde av dette gjennom den planlagte undersøkelsen Monitor av regionale levekår – Agder. Generelt vet man imidlertid at det er klare positive sammenhenger mellom utdanningsnivå, yrkesdeltakelse og psykisk og fysisk helse.

2.6 Hypotese 6: Høy aksept for trygding

Er det større sosial aksept knyttet til det å leve av velferdsstatens ytelser i deler av Vest-Agder?

Vi har tidligere vist til Bragstad og Hauges (2008) studie som oppgir en betydelig ”faktor x” når de skal forklare uføretrygdingen i Agderfylkene. En ikke urimelig antakelse er at dette kan forstås som utslag av en slags trygdekultur.

I litteraturen om levekår støter man ofte på forestillingen om geografiske ”lommer” hvor det har utviklet seg en høy grad av sosial aksept for det å motta trygd eller andre offentlige ytelser. Med dette forstås at det over tid har utviklet seg en norm eller allmenn oppfatning innenfor et avgrenset geografisk område om at det ikke er noe galt, umoralsk eller nedverdiggende i det å motta en offentlig sosial stønad eller ytelse. En slik norm bryter til en viss grad med den tradisjonelle oppfatningen i vårt samfunn om at det å bidra til

økonomisk vekst og fremgang gjennom deltakelse i arbeidslivet verdsettes høyt, mens det å "leve på trygd" eller "å gå på sosialet" anses som sosialt stigmatiserende og også kan være forbundet med ulike typer sanksjoner.

Et annet forhold er at *dersom* det skulle være slik at enkeltkommuner eller visse geografiske områder kjennetegnes av høyere aksept for trygding, kan en slik norm virke selvforsterkende. Dette kan man se for seg ikke minst i små og oversiktlige samfunn hvor kunnskap om den enkeltes status som arbeidstaker, trygdemottaker eller annet gjerne er allment kjent, og hvor selv bare et begrenset antall personer på offentlige stønadsordninger kan medvirke til at "terskelen" for å søke å bli en del av ordningen kan være lav.

Det er viktig å til en viss grad frikoble denne diskusjonen fra faktorer som "dårlig arbeidsmoral" og "latskap". I Agdersammenheng er det viktig å se på de lange linjer bakover. Fylkene har over lang tid hatt høye uføregrader og også mange på attføring. De høye andelene kan det være rimelig å koble til de tidligere diskuterte hypotesene om omstilling i arbeidslivet og tradisjonelle kvinneroller. På denne måten har det blitt lokalsamfunn der mange har mottatt sosiale ytelser, og mange har prøvd attføring og andre arbeidsintegre- rende tiltak uten å lykkes. Etter hvert kan det oppstå et bilde av at arbeids- markedet er vanskelig, og at livet på trygd er om ikke normalt, så i det minste en akseptabel utvei.

I de siste årene er det også kommet flere studier som dokumenterer en vesentlig høyere risiko for å bli mottaker av sosialhjelp blant dem som er barn av foreldre som mottar sosiale ytelser (se for eksempel Lorentzen og Nielsen 2008). Faktorene "sosial arv" og "trygdekultur/tradisjon" kan altså være faktorer som virker sammen. Trygdekulturen kan kanskje i vel så høy grad sees som et produkt av at foreldre og kanskje hele familier ikke kan tilby sine barn former for sosial og kulturell kapital som gjør dem skikket til å klare seg i et samfunn som stiller høyere krav til arbeidskraften.

Slike kulturer krever minst tre sett av deltakere: For det første må man ha en potensiell pensjonist, for det andre en gruppe av allerede eksisterende trygdemottakere i rimelig sosial og geografisk nærhet, og for det tredje en gruppe av "portvakter" som åpner opp for trygding.

Et forhold som åpenbart hører hjemme i denne diskusjonen er spørsmålet om ulik tildelingspraksis, det vil si hvorvidt det foreligger ulikheter i hvordan "systemet" møter og håndterer en person som for eksempel er blitt syk eller arbeidsledig, eller hvordan veien frem til innvilget uførepensjon ser ut. Er

det slik at noen leger er ”mer liberale” enn andre, og bidrar dette i så fall til systematiske skjevheter mellom kommuner eller landsdeler?

Ad systemets tildelingspraksis

Rikstrygdeverket har gjennom flere studier sett nærmere på noen av disse forholdene, se bl.a. RTV 2004 og RTV 2006. Selv om man kan påvise tildels store geografiske variasjoner med hensyn til bruken av visse offentlige ytelser, har man så vidt vites ikke kunnet påvise *systematiske* forskjeller verken i folks holdninger til det å ”leve på trygd” eller i ”systemets tildelingspraksis” for bestemte typer ytelser som kan underbygge de nevnte hypotesene. Det er med andre ord vanskelig å finne empirisk belegg som kan understøtte de nevnte hypotesene. Her skal vi bare trekke frem et par eksempler på denne typen analyser, som også illustrerer kompleksiteten og utfordringen med å avdekke klare og entydige årsakssammenhenger på dette feltet.

I en studie av geografisk variasjon og likebehandling i tildelingen av hjelpestønad til barn og unge under 18 år (i 2000 og 2003) fant Rikstrygdeverket til dels store variasjoner mellom kommuner og fylker i bruken av denne ytelsen (Rikstrygdeverket 2004). Når man gikk inn og så nærmere på saksbehandlingen, var det vanskelig å påvise noen klare forskjeller i hvordan de ulike sosialkontorene praktiserte gjeldende regelverk. Man fant imidlertid en sterk sammenheng mellom henholdsvis *søkertilbøyelighet* og *tildeling av hjelpestønad*. Det viste seg med andre ord at hvis man kontrollerte for antallet søkere, ble forskjellene i tildelingsrate mellom ulike fylker og kommuner betydelig redusert. Dette tyder på at forhold som påvirker *søkeraktiviteten* er viktig for å forklare hvorfor noen fylker eller kommuner har en høyere andel mottakere av denne ytelsen enn andre. Her kan man i så fall tenke seg at utbredelsen er betinget blant annet av informasjon fra sosialkontorene, og i hvilken grad det offentlige apparatet ”profilerer” ordningen med hjelpestønad. Et tilleggselement er imidlertid at kunnskapen om slike rettigheter ofte blir formidlet mellom slekt, venner, kolleger og naboer.

Den nevnte studien viste blant annet at Vest-Agder i 2003 hadde den høyeste bestanden av hjelpestønadmottakere (38 per 1000 barn og unge under 18 år mot et landsgjennomsnitt på 30). Vest-Agder hadde også den høyeste tildelingsraten med 6 nye mottakere per år (per 1000 barn og unge under 18 år) mot 4,1 på landsbasis. I tråd med resten av studien hadde imidlertid Vest-Agder også den klart høyeste søkerrenten, hvilket bidrar til å forklare ”overforbruket” av denne ytelsen sammenliknet med resten av landet. Siden denne studien ble foretatt har forbruket av slike ytelser økt, og enkelte kommuner i Vest-Agder har rater av mottakere som ligger over det dobbelte av lands-

gjennomsnittet (Se rapporten om marginaliserte unge knyttet til dette prosjektet (Ellingsen, Meling og Nilsen 2009).

Ett forhold som vi har ønsket å se nærmere på i dette prosjektet, er nettopp i hvilken grad legers holdning og atferd påvirker de faktorene som måles ved SSBs levekårsindeks. Legene har en sentral rolle i det offentlige velferdssystemet, men det foreligger lite kunnskap om hvordan denne rollen forvaltes og påvirker samfunnsutviklingen. Vi har allerede vært inne på det forhold at uførepensjonering i visse sammenhenger og/eller under gitte betingelser – for eksempel i tilknytning til en lavkonjunktur med høy arbeidsledighet eller i forbindelse med nedleggelse av store bedrifter i kommuner med få alternative arbeidsplasser – kan ha blitt betraktet som en ”løsning” på utfordringen med overtallige. Og vi har fått indikasjoner på at saksbehandlingen kan vise stor variasjon innen legegruppen.

En nyere studie gjennomført av Rikstrykdeverket har avdekket ”betydelige avvik” mellom kvinnelige og mannlige fastlegers sykemeldingspraksis (Rikstrykdeverket 2006). Studien, som bygger på omtrent halvparten av alt sykefravær i Norge i 2003 og 2004, viser blant annet at kvinnelige fastleger sykemelder sjeldnere, friskmelder raskere og bruker mer graderte sykemeldinger enn sine mannlige kolleger (kontrollert for blant annet legens alder, egenskaper ved legens praksis, og pasientens kjønn og alder).

Et annet funn var at legenes sykemeldingspraksis varierte med alder: Med stigende alder skrev legene ut flere sykemeldinger, friskmeldte senere, og brukte graderte sykepenginger i mindre utstrekning enn sine yngre kolleger. Dette gjaldt imidlertid ikke for leger over 60 år. Sammenhengen mellom legenes alder og sykemeldingspraksis var riktignok svak, og forskjellene mellom aldersgruppene var ikke alltid signifikante.

Man fant også at legenes sykemeldingspraksis til en viss grad samvarierte med arbeidsledigheten i kommunen hvor de jobbet: I kommuner med høy ledighet gikk det lenger tid til friskmelding og gradering av sykemelding enn i kommuner med lav ledighet.

Dersom funnene i denne studien er representative for hele den norske legestanden, kan det ligge informasjon i disse tallene som det ville være relevant å se nærmere på med utgangspunkt i Vest-Agder. I arbeidet med prosjektet *Levekår i Vest-Agder* har det blant annet kommet frem at legestrukturen i Vest-Agder kjennetegnes av en noe høyere andel menn i det øvre alderskikt av yrkesaktive. Dette har sammenheng med at landsdelen har hatt god lege-

dekning over lang tid. Den påviste sammenhengen mellom legers kjønn og sykemeldingspraksis på nasjonalt plan inviterer til å fremsette en hypotese om at leger i Vest-Agder er ”mer liberale” i forhold til å utstede sykemelding enn leger i andre deler av landet.

Nyere sykefraværstatistikk gir samtidig lite grunnlag for å hevde at Vest-Agder er en ”versting” i så henseende. Begge Agderfylkene har et gjennomsnittlig totalt sykefravær (egenmeldt og legemeldt) som ligger nær eller litt under landsgjennomsnittet. (<http://www.ssb.no/sykefratot/tab-2008-09-23-32.html>). Men arbeidsstyrken i Agder er muligens ”renset” for noen av de hyppigst syke, samt mødre med små barn. Dette på grunn av generelt noe lavere sysselsetting enn i landet ellers, særlig blant kvinner.

Videre bør vi drøfte om ikke flere av legene vil være sterkt påvirket av høy tilstrømning av søkere, og slik preget av at ”det ikke nytter”. Den pågående studien av unge uføre, i regi av blant andre Agderforskning, vil gå nærmere inn på denne problematikken. Studien vil fullføres innen utgangen av første kvartal 2008.

2.7 Hypotese 7: Florida-effekten

I Nord-Amerika kalles de ”Sunbirds” alle de eldre og uføre som reiser til en solrik kyst for å slippe unna kulde og snømaking på sine eldre dager. Er dette et fenomen i Agder?

Florida-effekten henviser mer presist til forestillingen om at mange uførepensjonister og/eller eldre personer med svak helse flytter til Sørlandet basert på en forventning om ”det gode liv” (godt klima, lave boligkostnader med mer), og at disse samtidig trekker med seg sine helseplager/-problemer til landsdelen og blir en økonomisk belastning for det regionale helsesystemet.

Det er vanskelig å finne gode holdepunkter for en slik hypotese både i litteraturen og i tilgjengelig statistikk. Generelt ser man lite flytting blant dem som er over 60 år. Og selv om Vest-Agder har en viss netto innflytting blant de over 40 (og en betydelig netto utflytting i de yngre aldersgruppene), er det vanskelig å forestille seg at dette skulle gi seg vesentlige utslag i levekårsstatistikken.

Én faktor som *kan* gjøre seg gjeldende er fenomenet ”hjemflyttere”, det vil si personer som har flyttet ut av landsdelen i ung alder, men som av ulike årsa-

ker returnerer til hjemkommunen eller Sørlandet på et senere tidspunkt i livet. Man kan selvsagt se for seg at noen av disse kan ha valgt å flytte hjem nettopp fordi man ikke har funnet seg til rette i andre deler av landet, og at denne prosessen har medført problemer eller utfordringer for den enkelte som også kommer til uttrykk i offisiell ”problemstatistikk”. Eller for å si det litt tabloid: Når problemene tårner seg opp i fremmede omgivelser, vender man hjem til en trygg, hjemlig havn – eventuelt også i forventning om at ”løsningen” ligger i uførepensjon eller ulike sosiale støtteordninger. Det ligger også et insentiv i lavere boligkostnader i småkommunene.

Tall fra SSB, presentert på konferansen ”Sammen bygger vi Sørlandet” i september 2007, gir noe av svaret på spørsmålet om ”trygdenomader”. I perioden 2000-2005 var det 9 000 innflyttere og 10 400 utflyttere til/fra Agderfylkene. Det var like mange uførepensjonister og folk på attføring som flyttet inn som flyttet ut, dvs 600 bevegelser i hver retning.

Dette betyr naturligvis ikke at det ikke kan være en kime av sannhet i de nevnte forestillingene. Vår vurdering er dog at de neppe er av stor betydning sammenliknet med andre mulige forklaringsfaktorer. Det er imidlertid mulig at det foregår en viss flytting innen Agderfylkene, som igjen er med på å skape høye andeler med uførepensjonister og attføringsklienter i enkelte kommuner.

2.8 Oppsummering og konklusjon

Vi hadde på forhånd satt opp sju hypoteser som kunne forklare levekårsproblemene i Vest-Agder slik de framstår i SSBs likestillingsindeks:

1. Er store omstillinger i næringslivet og særlig industrien en forklaring? Nyere kvantitativ forskning peker klart på at slike omstillinger forklarer minst 5 prosent av den årlige nasjonale uførepensjoneringen, og man kunne tenke seg at et industrifylke som Vest-Agder var særlig utsatt. Det er generelt godt dokumentert at omstillinger og nedbemanninger øker risikoen for utstøting, men arbeidsmarkedsstatistikken gir ikke klare holdepunkter for at omstillingene har vært verre i Agder enn andre steder. Det trengs antakelig svært sofistikerte analyser på Agdernivå for å komme til bunns her. Utstøtingsprosessene er blant annet oftest svært langvarige. Et viktig poeng er imidlertid at dette sannsynligvis har sterkest forklaringskraft i forhold til pensjoneringen av menn over 50 år, svakere overfor kvinner og enda svakere

overfor yngre uføre. Vi står muligens overfor en ny nedgangsperiode som også vil ramme Agder. Det blir viktig å følge denne prosessen nøye.

2. Kan storbyproblemene knyttet til Kristiansand og omegn ha hatt noe å si? Denne hypotesen står svakt i forhold til å forklare uttak av uførepensjon. Dette er noe som er særlig utbredt i mer perifere kommuner. Men storbyområdet er mer preget av problemer som rammer yngre mennesker, samtidig som Kristiansands store innvandrerbefolkning bør følges med interesse i et levekårsperspektiv.

3. *Svak likestilling*

Agderkommunene kommer særlig dårlig ut på SSBs likestillingsindeks, og har gjort det så lenge indeksen har vært i bruk. Det er særlig Agderkvinnenes mer marginale forhold til arbeidsmarkedet (deltid, hjemmевærende) som slår ut i svake inntekter. Disse faktorene disponerer for høyt uttak av uførepensjon. Dette er et felt det bør analyseres videre på, og der man særlig bør se på de kjønnskonservative føringene som finnes i regionen, men også de spennende utviklingstrekkene som har vist seg under de seinere års høykonjunktur og gode arbeidsmarked. Det blir viktig å følge de varslede økonomiske nedgangstidene også i dette perspektivet.

4. *Lav mobilitet*

Tidligere undersøkelser har avdekket høy grad av stedbundethet og liten villighet til selv beskjedne mobilitet blant marginalisert ungdom i deler av fylket. Det foreligger ikke flytdata av god nok kvalitet til å vite om dette er et gjennomgående trekk. Stedbundetheten er imidlertid tett forbundet med ideen om det gode liv på Sørlandet, og kan tolkes som både en glede over de hjemlige kvalitetene og en angst for den store verden utenfor.

5. *Helsemessige særtrekk*

Vi finner få tydelige holdepunkter for at folk i Vest-Agder har en helsesituasjon som er vesentlig annerledes enn den man finner ellers i landet. Det er imidlertid mulig at man bør analysere om det finnes innslag av lettere psykiske lidelser eller mer diffus psykosomatikk som kan ha forklaringsverdi. Agderforsknings planlagte prosjekt "Monitoring av regionale levekår" vil kunne gi bedre svar her.

6. *Høy aksept for trygding*

En studie viser altså at det er særlig mye av uføretrygdingen i Vest-Agder som ikke kan forklares ved hjelp av de vanlige bakgrunnsvariablene. Kan dette være en indikasjon på en høyere aksept for uføretrygding, en slags kulturell faktor? Det er vanskelig å konkludere på dette feltet, men vi peker på

at kulturen kan ettersøkes både hos trygdesøkerne og hos ”portvaktene” (leger, saksbehandlere i velferdsapparatet og lignende). Det er også interessant å se kulturen som et produkt av tidligere trygdetilståelser; jo flere i et lokalmiljø, familie, vennekrets eller blant tidligere kolleger som har trygd, jo lettere er det å se seg selv i samme situasjon. Alderssammensetningen og utdanningsbakgrunnen blant legene i fylket kan også være en forklaringsfaktor.

7. ”Florida-effekten”

Er det mange i alderen 50-65 med uførepensjon som flytter til sol, sommer og Sørland? Det er få statistikkmessige holdepunkter for dette. Det er blant yngre grupper at nesten all mobiliteten inn og ut av fylket skjer.

Oppsummerende peker vi på likestillingsfeltet som interessant for videre forskning, både med henblikk på å forstå uførepensjonsbildet, men også i et bredere levekårsperspektiv. Omstillingsprosesser i næringslivet er også en komplisert materie som kan fortjene en grundigere tilnærming, det samme gjelder ”kulturhypotesen”. Sosialiseringen av barn og unge er også et felt som fortjener interesse, se vårt delprosjekt ”Marginaliserte unge i Vest-Agder” (Ellingsen, Meling, Nilsen 2009). Ikke minst er det viktig å se på samspillseffekter mellom de forskjellige forklaringsvariablene.

2.9 Livet på Sørlandet: Noen alternative perspektiver, tilnæringer og tolkninger

Det sentrale utgangspunkt for prosjektet *Levekår i Vest-Agder* er, som vi har sett, at mange av kommunene i fylket over tid har scoret dårlig på SSBs indeks. Betyr dette at livet på Sørlandet – eller i de kommunene som kommer dårlig ut på indeksen – generelt er ille eller utpreget vanskelig? Selvfølgelig ikke. I lys av hva vi tidligere har skrevet om hva SSBs måleverktøy er egnet til – og kanskje viktigere; hva indeksen ikke måler – er det grunn til å minne om forhold som peker i en annen retning:

For det første og som sagt; levekårsproblematikken omhandler i realiteten relativt *marginale grupper*. Folk flest kan ha det bra selv om levekårsbildet som fremgår av SSBs indeks tyder på det motsatte. Men uføreandelen i enkelte av Agderkommunene er så høy at det ikke lenger er rimelig å snakke om marginale grupper i betydningen små, ubetydelige i omfang.

For det andre: Gjennom våre søk etter litteratur på levekårsfeltet har vi ikke funnet empiriske indikasjoner på at sørlendinger generelt er mer ulykkelige enn nordmenn flest, eller at folk på Sørlandet opplever sin egen livssituasjon som vanskeligere enn hva nordmenn flest gjør. Tvert i mot: Enkelte undersøkelser gir faktisk grunn til å tro at sørlendinger flest har det bra (i hvert fall ikke verre enn folk fra andre deler av landet), og at flertallet ser relativt lyst på sin egen fremtid. I en omfattende studie basert på en spørreundersøkelse blant rundt 12000 innbyggere i Agder i 1998 fikk man frem et bilde av livet og livskvaliteten i vår landsdel som slett ikke er så nedslående (Skaar m.fl. 1998). Ett av hovedfunnene i denne studien var at "... de fleste i Agder ser lyst på livet fremover, og er i alt vesentlig tilfreds med helse, familie, bolig, venner, arbeid, økonomi, oppvekstmiljø for barn" (ibid: 14). Et problem med denne undersøkelsen er imidlertid at funnene på dette feltet ikke kan holdes opp mot tilsvarende på landsbasis. Undersøkelsen er bare replisert i Oppland, et fylke som kjennetegnes av personer med lave inntekter og tilsvarende utdanningsnivå. Det er også komplisert å spørre folk om hvordan de ser på framtiden. Det banale er selvfølgelig at det er vanskelig å spå om den. Det andre er at undersøkelsen inkluderer svaralternativet "ikke så verst". Denne kategorien får mange svar både i Agder og Oppland, og kan semantisk tolkes i mange retninger.

Et annet funn var at selv en stor andel av dem som er uføretrygdet (og som dermed er registrert i SSBs offisielle ”problemstatistikk”) eller som oppgir at de har konkrete problemer som nedsatt syn eller bevegelsesevne, oppgir at de har god helse. Det er med andre ord ikke noen nødvendig sammenheng mellom det vi kan kalle individers oppfatning av egen situasjon og de problemer eller utfordringer man kan lese ut av offentlige statistikker.

Den *opplevde* følelsen av velvære eller tilfredshet med tilværelsen synes med andre ord å være høy for store deler av befolkningen i Agderfylkene. Unntaket fra dette bildet er personer som har gått uten arbeid i lang tid. Denne gruppen skiller seg ut ved at de opplever dårligere levekår og en mer forringet livssituasjon enn den store majoriteten (Skaar m.fl. 1998).

Disse funnene får indirekte en viss støtte hos professor Ottar Hellevik. Han publiserte nylig boka ”Jakten på den norske lykken” (Hellevik 2008). Her ser han på det han måler som lykkenivået i landets fylker, og plasserer Agderfylkene blant dem med høyest lykkenivå. Han understreker imidlertid at forskjellene er små, og at de blir enda mindre når han korrigerer for forskjellene i husstandsinnkomst. Husstandsinnkomsten i Agder er nemlig relativt høy siden så få er enslige. Vi vil også anta at dette er noe av nøkkelen til Agders lykkenivå, siden enslige gjennomgående rapporterer lavere lykkenivå enn de som lever sammen med noen. Religiøsitet påvirker også lykkenivået i positiv retning, og dette skal også påvirke Agders lykkenivå. Dette blir imidlertid gjetninger nå. Men i 2009 ønsker som nevnt Agderforskning å starte opp prosjektet ”Regional monitoring av levekår” med Agder som pilotprosjekt. Dette prosjektet vil gi en unik kombinasjon av registerdata og subjektive levekårsdata fra SSB samt surveydata fra Synovate MMIs store undersøkelse ”Norsk Monitor”. Her vil vi komme langt tettere på egdenes subjektive følelse av velvære og helse og tilfredshet med tilværelsen.

Forestillingen om ”det gode liv på Sørlandet” synes å ha en viss berettigelse og lever tilsynelatende i beste velgående hos mange både i og utenfor vår landsdel. Grunnlaget for denne oppfatningen – det vil si både livet i landsdelen sett utenfra og individers egen erfaring med at det slett ikke er så verst å bo her – kan faktisk i seg selv representere en utfordring for landsdelen og bidra (direkte eller indirekte) til at kommuner scorer dårlig på SSBs levekårsindeks.

For å illustrere dette poenget kan vi bruke følgende eksempel: En studie basert på intervjuer med unge i Mandal utenfor arbeidslivet viste at selv om mange av disse hadde vært uten arbeid i lang tid, uttrykte mange av dem generelt stor tilfredshet med tilværelsen (Mydland og Jentoft 2006). Intervjuene avdekket også at selv om de offentlige ytelsene (arbeidsledighetstrygd

e.a.) ikke gav rom for veldig store utskielser, uttrykte flere av informantene at de levde godt på disse ytelsene. Én konsekvens av dette synes å være at viljen til å flytte eller pendle for å skaffe seg jobb var begrenset (lav arbeidsmobilitet), slik at arbeidsledigheten i kommunen forble høy.

Slike funn peker i retning av at selv om offisielle registerdata viser en høy andel ”problemer” eller ”problemtilfeller” innenfor et avgrenset geografisk område, kan den opplevde følelsen av tilfredshet eller velvære *innenfor* disse ”problemgruppene” – eller det vi kan kalle ”levkår på individnivå”/livskvalitet – likevel være høy. Og en plausibel tolkning av eksempelet fra Mandal kan altså være at ”det gode liv på Sørlandet” kan medvirke til at folk blir mer stedbundne, samtidig som dette kommer til uttrykk som noe negativt når man ser på offentlige statistikker (her: arbeidsledighetsstatistikken). For å komplisere dette bildet ytterligere. Stedsbundethet kan tolkes positivt, som en positiv vurdering av eget bosted og nærmiljø som et sted man nødvendigvis flytter fra. På den annen side kan gleden over eget bosted skyldes en mer eller mindre bevisst usikkerhet i forhold til om man har ressurser til å beherske livet utenfor dette bostedet. Det er dessuten et rettferdighetsspørsmål knyttet til dette: Skal noen ha rett til å opprettholde et godt men offentlig subsidiert liv på sitt oppvekststed, mens andre må flytte langt for å få arbeid eller utdanning?

Siktemålet med disse avsnittene har vært å synliggjøre at selv om Vest-Agder kommer dårlig ut på SSBs levekårsindeks, er det andre faktorer som tilsier at bildet av levekårssituasjonen i vår landsdel langt fra er entydig negativt.

2.10 Monitoring av levekår

Agderforskning ønsker å fortsette sin satsing på å definere et bredere levekårsbilde, blant annet gjennom en satsing på en regional monitor for Agder. Prosjektet vil søke finansiering høsten 2008/vinteren 2009. Vi arbeider med å definere hvilke indikatorer som skal brukes i en slik sammenheng, og har definert følgende interessante områder for mål på opplevde levekår:

Surveydata som gir en tilnærming som er a) mer fokusert på de opplevde levekårene og b) retter seg mot representative utvalg av hele befolkningen og c) også kan gi mer positivt formulerte bilder av egen tilværelse. I Statistisk sentralbyrå finnes det særlig to datakilder: De temaroterende levekårsunder-

søkelsene (LKU) og de kvartalsvise arbeidskraftundersøkelsene (AKU). Begge undersøkelsene har lange tidsserier og relativt store utvalg. Ved å slå sammen en del undersøkelser, vil man lett få resultater som er representative på region/fylkes-nivå. Viktige spørsmål her er de som handler om egenopplevd helse, opplevelsen av å ha psykiske problemer, omfanget av den sosiale kontakten med venner, kjente og naboer, angst og utsatthet for lovbrudd mv.

Fra Synovate MMI kan vi hente opplysninger fra den store undersøkelsen Norsk Monitor: Ved siden av spørsmålet om opplevd lykke (stilt siden 1985) har vi også et spørsmål om tilfredshet med tilværelsen, stilt siden 1999. Av nyere dato er spørsmål om hvor tilfreds en er med situasjonen i samfunnet generelt og på en del spesifiserte områder, samt hvordan en opplever utviklingen siste år. Disse spørsmålene har stort sett vært med de 2-3 siste rundene. Agderforskning og levekårsprosjektet har løpende kontakt med professor Ottar Hellevik, UiO. Hellevik har i mange år vært den faglige hovedansvarlige for Norsk Monitor.

Synovate MMIs Norsk Monitor har også lenge vært grunnlaget for et sosio-kulturelt kart over holdningsmønstre. Her fordeles grupper av personer langs aksene materialisme-idealisme og tradisjonalt-modernitet. En plassering av en regions innbyggere langs disse aksene gir verdifull informasjon og et godt sammenlikningsgrunnlag.

2.11 Arbeidet med levekårstiltak

Vi i Agderforskning jobber systematisk med å ivareta rollen som sentral medspiller i regionale utviklingsprosesser sammen med praktikerne i levekårsfeltet – et forskningsbasert utviklingsarbeid. Vår primære jobb er å påvise de bakenforliggende strukturer som former levekårs(og likestilings)bildet, og oppmuntre til tiltak som har karakteren av å påvirke det grunnleggende og underliggende. Arbeidet med denne levekårsstudien og andre studier har bragt oss inn i mange spennende oppdrag og prosesser. Vi har vært brukt som konsulent i Vennesla kommunes arbeid med å analysere utsatte ungdomsgrupper i kommunen. Vi er i løpende dialog med Lindesnes kommune som arbeider med et svært spennende prosjekt, som blant annet tar sikte på å redusere effektene av negativ sosial arv i kommunen. Vi har gjort og gjør flere studier for Kristiansand kommune. Sist, men ikke minst, har vi levert tunge innspill på levekårsfeltet i arbeidet med Regionplanen for Agder (Elingsen 2008 c).

Vi vil også nokså tentativt peke på noen tiltak som springer ut av hypotese-drøftingen i denne rapporten.

Ad hypotese 1: *Høgere arbeidsledighet enn landsgjennomsnittet over en lang periode, store omstillinger i næringslivet og som følge av dette utstøting fra arbeidslivet (trygding etc.)*

Tiltak/strategier

1) Sterkere næringsliv og et større og bedre arbeidsmarked. Dette er et langsiktig arbeid og handler om nærings- og samfunnsutvikling i bred forstand. Etter mange år med arbeidsledighet over gjennomsnittet for landet, har Vest-Agder en periode ligget lavt på arbeidsledighetsstatistikken og det har vært rapportert om betydelig mangel på arbeidskraft. Det er grunn til å regne med nedgangstider også i Agder, men på lang sikt peker de demografiske forholdene (mange ut av arbeidslivet på grunn av høy alder og små alderskohorter inn i arbeidslivet) mot et stramt arbeidsmarked.

2) Store og varierte arbeidsmarkeder skaper større muligheter for alle typer arbeidskraft. Integrasjonen av Agderbyen gjennom ny firefelts motorvei vil kunne øke tilbudet av ulike tjenester, og skape et arbeidsmarked for arbeidskraft med ulik kompetanse, slik vi ser det i for eksempel Sør-Rogaland.

3) Man bør bevisst utnytte perioder med stramt arbeidsmarkedet for å bringe grupper som står utenfor arbeidslivet inn. Det betyr at selv om arbeidsledigheten i perioder er lav bør det gjennomføres arbeidsmarkedstiltak på bred basis. Mulighetene til å få effekt av arbeidsmarkedstiltakene er mye bedre så lenge arbeidsmarkedet er stramt.

4) Opplæring/utdanning, særlig mot områder der behovene er store og mulighetene for stabilt arbeid er gode. Det kan lett oppstå en mismatch mellom behovene i arbeidslivet og de yrkesvalgene unge mennesker gjør. En mer aktiv yrkesvalgveiledning vil kunne motvirke dette.

Ad hypotese 3: *Tradisjonelt kjønnsrollemønster. Kvinner har svak tilknytning til arbeidslivet. Seint inn i arbeidslivet – tidlig ut igjen. Dette er et typisk sørlandsfenomen og gjenspeiler seg i mange statistikker (tydeligst i SSB's samleindeks for likestilling) og gjenspeiler seg også i leveårsindeksen. Det er en sammenheng mellom det tradisjonelle kjønnsrollemønsteret på Sørlandet og de forestillinger om kvinners rolle og oppgaver som etableres i de sterke og tradisjonelle religiøse miljøene i landsdelen.*

Tiltak/strategier

1) Samfunnsmessige strukturelle forhold kan være med på å opprettholde svak tilknytning til arbeidslivet (dårlig barnhagedekning og økonomiske insentiver som destimulerer yrkesaktivitet). Det er derfor viktig at samfunnet legger til rette for at den offentlige omsorgen for barn er god og når bredt ut.

2) Dette dreier seg om holdninger, og holdninger forandres langsomt. Opinionsdannere i slike spørsmål kan være helt andre grupper enn de som ellers deltar i den offentlige debatten. Med den sterke innflytelse religiøse ledere fortsatt har på normdannelsen i regionen, kan det tenkes at det å stimulere til en reflekterende debatt om slike spørsmål i slike miljøer kan ha stor betydning. Agderforskning planlegger sammen med religionsforskerne på UiA en samling med religiøse ledere i regionen for å drøfte dette.

3) Daværende høgskolestyre ved HiA vedtok juni 2007 å starte opp et forprosjekt for å utrede mulighetene for oppretting av et Senter for likestilling som et samarbeid mellom UiA, Agderforskning og eventuelt andre interesserte fagmiljøer i regionen, og regionale aktører i offentlig sektor og næringsliv. Senteret er nå etablert og har som mål å samle og styrke forskning, undervisning og formidling om kjønn og likestilling på Agder, og å være en arena for møte mellom forskning og praktisk arbeid for likestilling. Agderforskning deltok aktivt inn i forprosjektet og deltar i aktivitetene i det etablerte senteret, og ønsker å være en sentral aktør innen likestillingsarbeidet i regionen.

Ad hypotese 4. Lav mobilitet. Ungdom vil ikke flytte for å få jobb. Trives der de er. Det kan føre til at en større andel er utenfor arbeidslivet enn i andre regioner (konferer prosjektet unge utenfor arbeidslivet i Mandal).

Tiltak/strategier

1) Strengere praktisering av tildeling av trygd sosialhjelp etc. Både for sosialhjelp, arbeidsledighetstrygd og attføringspenger har myndighetene mulighet til å kreve at søkere tar i mot arbeidstilbud. Det er imidlertid svært ulik praksis på dette området, og mye tyder på at mange kan bli gående utenfor arbeidslivet i sin hjemkommune fordi de ikke ønsker å pendle/flytte over forholdsvis begrensede avstander. En strengere praktisering av dette både fra

kommunenes side og fra NAV kan være til fordel for både samfunnet og den enkelte.

2) Kombinere innstrammingstiltak med positive mobilitetsfremmende tiltak. NAV's sett av nye og mer fleksible virkemidler (velferdskontrakter, tidsbegrenset inntektssikring og kvalifiseringsstønader) kan gjøre dette lettere.

3) Generell kompetanseheving: Deler av Vest-Agder kjennetegnes av tradisjonelle yrkesvalg med mer beskjedne krav til utdanning. En arbeidsstyrke med et bredere kompetansefelt står sterkere også i dårlige konjunkturer.

Ad hypotese 6. Høy aksept for trygding i grupper og geografiske områder. Selvfølgelig; Foreldre eller andre pårørende blir rollemodeller. I forhold til andre land har det verken i Norge eller på Sørlandet utviklet seg omfattende og typiske trygdekulturer der flere generasjoner har vært utenfor arbeidslivet og der trygd anses som det naturlige livsopphold. I mindre geografiske lommer og i enkelte familier kan man likevel se slike utviklingstrekk.

Tiltak/strategier

1. Også her vil det være snakk om en kombinasjon av tilstramninger og intervensjoner (pisk) og stimuleringsstiltak (gulrot). Dette vil forutsette enten et familieperspektiv, et avgrenset geografisk perspektiv eller et ungdomsgjengperspektiv på tiltakene. Dersom slike tiltak skal nå fram må NAV i større grad behandle slike utfordringer i et bredere perspektiv enn enkeltsaksbehandling. Det er en tilnæringsmåte som NAV i begrenset grad har kompetanse på i dag, men som sosialkontorene i kommunene i utgangspunktet skulle ha større kompetanse på.
2. Barnehage og skole må aktivt gå inn for å se barn og unge som er i en posisjon der de kan rammes av negativ sosial arv. Deretter må deres kompetanse heves. Lindesnes kommune arbeider med et meget spennende tiltak på dette feltet.

Litteraturliste

- Allardt, Erik (1975) *Att ha, att älska, att vara: Om velferd i Norden*. Argos Förlag, Sverige.
- Barstad, Anders. 1999 Det gode liv: Hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre? *Samfunnsspeilet* 4/1999. Statistisk sentralbyrå Oslo - Kongsvinger
- Bjørn, Niels Henning (red.) (2004) *Bolig, mobilitet og marginalisering på arbeidsmarkedet*. Nr. 04:11. Sosialforskningsinstituttet, København.
- Blekesaune, Morten. *Helsemessig seleksjon inn og ut av ekteskapet: Helse-svake partnere mindre populære*. *Samfunnsspeilet* 3/2003. Statistisk sentralbyrå Oslo - Kongsvinger
- Blekesaune, Morten. (2005) *Unge uførepensjonister. Hvem er de og hvor kommer de fra?* Rapport 8/05. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring NOVA
- Bragstad, Torunn og Linda Hauge (2007) "Geografiske variasjoner i uførepensjon" i *Arbeid og velferd* nr. 2-2007 (s.30-34).
- Bragstad, Torunn og Linda Hauge (2008) "Geografiske variasjoner i uførepensjonering 1997-2004". NAV-rapport 4/2008. Arbeids- og velferdsdirektoratet, Seksjon for statistikk og utredning.
- Bragstad, Torunn, Anne Sagsveen og Edvard Thorup (2000) *Geografisk variasjon i tilgang av nye uførepensjonister 1980-97 etter fylke*. Rapport nr. 06/2000, Rikstrygdeverket.
- Carlsson, Yngve (2006). "Hvordan gripe de ugripelige unge med minoritetsbakgrunn. En virksomhetsbeskrivelse og foreløpig evaluering av et mentorprosjekt i Kristiansand." NIBR. Notat 2006:117, Oslo.
- Christie, Nils 1982. Hvor tett et samfunn. Universitetsforlaget, Oslo
- Dahl, Grete. 2005. "Uførepensjonisters bakgrunn". Notater nr. 16, 2005. Statistisk sentralbyrå Oslo – Kongsvinger.
- Ellingsen, Dag 2008a. Flere personlige kristne – svakere likestilling . kronikk. [Forskning.no](http://www.forskning.no) 2104.2008
<http://www.forskning.no/artikler/2008/april/179812>
- Ellingsen, Dag 2008 b. "Agder alene på kristentoppen". Kronikk i *Fædrelandsvennen* 23.1.2008.
- Ellingsen, Dag 2008 c. "Levekårsutfordringer i region Agder. Rapport til Regionalplan Agder 2010." *Prosjektrapport* 26/2008. Agderforskning.
- Ellingsen, Dag, Anette Meling og Ann Christin Nilsen (2009). "Ung og marginalisert". Rapport fra Agderforskning, under publisering

- Fevang, Elisabeth og Knut Røed. "Veien til uføretrygd i Norge. Rapport 10/2006, Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning.
- Hellevik, Ottar 2008. *Jakten på den norske lykken*. Universitetsforlaget, Oslo 2008.
- Huttunen, Kristina, Jarle Møen og Kjell G. Salvanes (2006). "How destructive is creative destruction? The costs of worker displacements." *NHH Discussion Paper 11/2006*.
- Hyggen, Christer (2005) "Arbeidsledighet blant ungdom – et spørsmål om holdninger til lønnsarbeid?", i *Tidsskrift for ungdomsforskning* nr. 5 (2) (s. 47-63).
- Jensberg, Heidi og Christian Eriksen (2004) *Barn og unges levekår i Norge. En litteraturstudie*. Norsk senter for barneforskning/Norges Forskningsråds Program for velferdsforskning.
- Kjeldstad, Randi og Jan Erik Kristiansen 2001: "Constructing a regional gender equality index: Reflections on a first experience with Norwegian Data." I *Statistical Journal of the United Nations ECE* 18.
- Lilleaas, Ulla-Britt 2003. *Fra en kropp i ustand til kroppen i det moderne*. Dr.polit.avhandling. Rapport 2: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Lilleaas, Ulla-Britt (2007). "Maskuliniteter mellom liv og død". I Hauan, Anne Marit (red.) *Maskuliniteter i Nord*. Kvinnforsk, Universitetet i Tromsø. Side 285-300.
- Lorentzen, Thomas og Roy A. Nielsen. "Går fattigdom i arv? Langtidseffekter av å vokse opp i familier som mottar sosialhjelp" *Fafo-rapport*. 2008:14.
- Michaelsen, Ottar. "Hvem koker kaffen og hvem forkynner ordet". Doktorgradsprosjekt om likestilling i menigheter på Sørlandet. Universitetet i Agder.
- Mongstad, Magne (2003) *Analyse av fattigdom basert på register- og folketellingsdata*. Statistisk sentralbyrå (SSB). Notat nr. 61/2003.
- Mydland, Trond Stalsberg og Nina Jentoft (2006) *Utenfor arbeidslivet i Mandal. Statistikk og intervjuundersøkelse med unge i alderen 18-29 år*. Prosjektrapport nr. 12/2006. Kristiansand: Agderforskning.
- Norman, Victor og Karen Helene Ulltveit-Moe (2008). "Globalisering og omstilling. Holder den norske modellen mål?". *Samfunnsøkonomen* nr. 6 og 7 2008.
- Orderud, Geir Inge (2001) *Unge voksne i Utkant-Norge. Stedstilknytning og stedsoppfatning*. NIBR-notat nr. 102/2001.
- Rikstrygdeverket (2006) *Fastlegers sykemeldingspraksis I: Variasjoner*. Rapport nr. 05/2006.

- Rikstrygdeverket (2004) *Geografisk variasjon og likebehandling i tildeling av hjelpestønad til barn og unge under 18 år*. Rapport 05/2004.
- Røed, Helge. "Surt liv på det blide Sørland: helse og levekår i Agderfylkene." *Kommunenes sentralforbund*, Kristiansand, November 1993.
- Røed, Helge, Torunn Olsen og Nina Jentoft (2001) "Aust-Agder – det paradoksale "uførefylket"". *HORISONT. Næringspolitisk tidsskrift*. 4(2) 68-73
- Røed, Knut og Elisabeth Fevang (2006). "Organizational Change, Absenteeism, and Welfare Dependency", i *Journal of Human Resource* XLII (1) (s. 156-193).
- Skaar, Karl m.fl. (1998) *Liv og livskvalitet i Agder*. FoU-rapport nr. 11/98 (revidert versjon av 25.3.1999). Kristiansand: Agderforskning.
- Skilbrei, May-Len. (2005) *Unge uføres avgang fra arbeidslivet – en kunnskapsoversikt*. Skriftserie 5/2005. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring NOVA
- Sosial og helsedirektoratet. 2007. Sammenlikningstall for kommunene 2007 (Hjulet). Vest-Agder, Aust-Agder, Telemark, Vestfold.
- Stene, Reid. "Sosiale indikatorer 1980-2004: Kriminalitet" *Samfunnsspeilet* nr.4 2004. Statistisk sentralbyrå Oslo-Kongsvinger.
- Tønseth, Harald 1999. *Indeks for levekårsproblemer – hva kan den si oss?* Samfunnsspeilet nr.6-1999.
- Westin, Steinar (1990). *Unemployment and health: medical and social consequences of a factory closure in a teten-year controlled follow-up study: a study from general practice*. Bind 60 I serien. Acta Universitatis Nidrosiensis Facultatis Medicinae, series A, Dissertations. Doktorgrad, Universitetet I Trondheim 1990.